

74.26

Д-66

СТЕПАН ДОМБРОВСЬКИЙ

Використання народознавства
у педагогічній діяльності
учителя початкових класів

Івано-Франківськ

Академія педагогічних наук України
Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
Науково-методичний центр
"Українська етнопедагогіка і народознавство"

С. Домбровський

**ВИКОРИСТАННЯ НАРОДОЗНАВСТВА У
ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Івано-Франківськ
1996

600899 нер

1 нер

Об'єднані примірники

74.26

Ф-66

Рецензенти: кандидат педагогічних наук, доцент
Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка
Фічора І.В.;

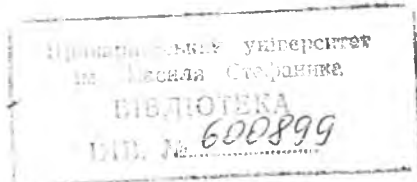
вчитель початкових класів загальноосвітньої
школи №12 м. Івано-Франківська **Мищенко Л.І.**

У посібнику висвітлено можливості використання учителями початкових класів народознавчого матеріалу для поглибленого засвоєння знань та виховання у молодших школярів любові до рідної мови, свого родоводу, історії та культури рідного краю. Розкрито педагогічний потенціал народного календаря, народних свят та обрядів у формуванні в учнів національних духовних цінностей.

Посібник адресований учителям загальноосвітніх шкіл I ступеня, студентам педагогічних навчальних закладів.

Друкується відповідно до рішення видавничої ради НМЦ "Українська етнопедagogіка і народознавство" АІН України та Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка

© С.В. Домбровський, 1996

Вступ

Відродження України, як держави, має відбуватись на основі активного пробудження у її громадян політичної, економічної і національної самосвідомості, громадянської відповідальності за майбутнє кожного українця, своєї країни.

Національна свідомість - це насамперед відчуття гордості за приналежність до українського народу, шанобливе ставлення до його історії, культури, традицій, звичаїв, повага до інших народів, їх духовних надбань. Тому головною метою формування національної свідомості на сучасному етапі - є передача молодшому поколінню соціального досвіду, багатств духовної культури народу, його світогляду.

Національні, матеріальні та духовні багатства створюються, примножуються працею всього народу протягом десятків і сотень років. З молоком матері діти вбирають у себе той національний дух, який допомагає формувати у підростаючих поколіннях всі компоненти духовності, що передаються їм від батьків, дідів, прадідів. Батькам та вчителям потрібно розвивати у кожній дитині національно-психологічні особливості, формувати національний ідеал, тобто *"те найкраще, що створив народ в розумінні властивостей людської особистості"*¹. Для українців це значить виховувати у нашої молоді дбайливих господарів, умілих хліборобів, мужніх захисників рідної землі, свого роду, сім'ї, слабших за себе. До сказаного треба додати, що українці здавна відзначалися глибоким гуманізмом, гостинністю й щедрістю, доброзичливістю і милосердям, пісенністю і глибоким ліризмом,

¹ Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників молоді і батьків. - Т.І.- Полтава, 1994. - С.104.

свободолюбивістю і душевним багатством та природним гумором. Названі якості та риси українців розвивались і формувались під мудрим і благодотворним впливом народного виховного досвіду і природно стали традиційними і визначальними у розвитку людської особистості.

Природно, що і сьогодні ми повинні на них орієнтуватись, бо наша історія визнала їх часову повноцінність і живучість. Тому у виховній роботі, як справедливо зауважував Г.Ващенко: "традиційним ідеалом треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу, та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості та у творах кращих мистців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу"¹.

Так, народний виховний досвід може бути фундаментом, основою створення національної моделі сучасної системи виховання учнівської молоді. Гуманістичний за своєю суттю, він сприяє тому, щоб людські характери будувались на основі добра і любові до всього сушого на землі, прекрасних діянь наших предків, поваги і пошани до надбань матеріальної і духовної культури нашого народу.

Отже, однією із необхідних передумов формування основ національного характеру і національної самосвідомості учнівської молоді має бути створення такої системи освіти в Україні, яка буде ґрунтуватись на народному виховному досвіді в органічному поєднанні з найновішими науковими досягненнями у навчально-виховній галузі та доцільним і зважним використанням світової педагогічної думки. "Школа мусить використовувати кожний момент своєї роботи не тільки для того, щоб дати учням знання, а й для того, щоб виховати із них повноправних, всебічно розвинутих людей і добрих громадян своєї батьківщини"².

¹ Там таки. - С.104.

² Там таки. - С.180.

Отже, духовні цінності рідного народу мають бути визначальними у формуванні основ національної свідомості учнівської молоді. Якщо ж учні оволодіють ними не у повній мірі, тоді буде багато втрачено у національному і загальнолюдському розвитку підростаючого покоління, а національна система виховання буде поступово гальмуватись і занепадати.

На жаль, уже сьогодні у нашому суспільстві серед значної частини учнівської молоді ростуть моральні пустоцвіти, духовні безбатченки. У молоді послаблюється відчуття своєї родини, родоводу, рідного краю, батьківської землі.

Частина дорослого населення, а значить і їхні діти, зневажають, не визнають рідної мови. Тривожні дані приводили учасники круглого столу, що проходив у Міністерстві освіти і розглядав питання про стан навчання українською мовою у вузах України. Наводились дані, що "навіть в університетах кількість студентських груп, які навчаються українською мовою, складає: в Одесі тільки 11,7%, у Харкові - 7,65%, Сумах - 12,8%, Запоріжжі - 13,5%"¹. А наші університети готують майбутніх педагогів, які мають виховувати молодь у національному дусі, формувати в неї національну самосвідомість. Як цю проблему вирішувати без знання рідної мови?

У людських відносинах явно не вистачає справжньої моральності і співчуття до чужої біди, вони втрачають взаємоповагу, доброзичливість, сердечність. Вихід із такої складної і на перспективу небезпечної ситуації потрібно шукати в докорінному поліпшенні сімейного виховання, перебудові змісту шкільної освіти та системи взаємозв'язків сім'ї та школи.

Мета і завдання національної системи виховання досягаються насамперед через глибоке і всебічне оволодіння учнями змістом освіти, який передбачає "формування гуманітарного мислення, опанування рідною, державною мовою",

¹ Державну мову - в систему освіти // Освіта. - 1996. - 23 жовтня.

“прилучення до надбань народної творчості”, “широке вивчення україно-(народо-)знавства, етнічної історії та етногенези українців та інших народів України”¹. Таким чином, найважливіші шляхи і засоби реалізації змісту національного виховання, що ґрунтуються на народній педагогіці, включають знання рідної мови і родоvodu, вивчення рідної історії, любов до природи рідного краю, знання народної міфології, засвоєння перлин усної народної творчості (фольклору) та народного мистецтва, розуміння сутності народного календаря, національної символіки, народних прикмет та вірувань. Формуванню в учнівській молоді національної свідомості сприяє вивчення та засвоєння родинно-побутової культури та національних звичаїв і обрядів.

РІДНА МОВА

Найдорожчим скарбом кожного народу є його мова. Це - геніальне творіння його розуму, серця, почуттів, багатогранної діяльності. “Мова народу - кращий, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина”², - писав у статті “Рідне слово” К.Ушинський.

В українській мові відбита і зафіксована багатовікова історія України, її неповторна природа, характер і звичаї нашого талановитого народу. “Вона вся з гомону полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, галтована сяйвом місяця, зірок, переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом - кожна її ниточка вимочена в Дунаї, криницях і струмках людської

¹ Державна національна програма “Освіта”. Україна XXI століття.- К., 1994.- С.12.

² Ушинський К. Вибрані педагогічні твори. - Т.І. - К.,1983.- С.123.

звитяги”¹. Так образно і поетично сказав про красу української мови Б.Харчук. Мова для нашого народу це друга природа, що органічно входить у нього, оточує його, живе із ним всюди і завжди. Без неї, як і без сонця, повітря, рослин, людина не буде існувати.

Будучи однією із найдавніших мов світу, українська мова має невичерпну скарбницю виражальних засобів і пізнавально-навчальних прийомів. Вони практично невичерпні. За ступенем поширення на планеті українська мова перебуває у другому десятку мов світу, а за кількістю своїх носіїв займає друге місце серед слов'янських народів. Вона надзвичайно багата лексично, граматично і інтонаційно, тому за своїми властивостями здатна виконувати велику культуротворчу, духовнотворчу і народотворчу історичну роль.

Багатючі засоби рідної мови адекватні природним національним особливостям нашого народу. Засобами рідної мови учнівська молодь формує в собі основи національного світогляду, психології, свідомості, характеру та інших компонентів духовності свого народу. Рідна мова стає зрозумілішою і швидше засвоюється учнями, коли в основу її вивчення покласти принцип народності. Він допомагає прищепити учням любов до рідної мови, до народного слова через широке використання всіх видів і жанрів народної творчості (казок, легенд, оповідань, пісень, прислів'їв і приказок, загадок, скоромовок, сміховинок), засвоєння учнями народного мовленнєвого етикету, прилучення їх до збирання скарбів народної мудрості.

Творче і систематичне використання учителем народного фольклору із перших днів навчання учнів у школі, сприятиме формуванню у них почуття любові до рідної мови, виробленню уміння чітко, логічно і виразно передавати свої думки.

¹ Харчук Б. Слово і народ // Укр. мова і літ. в школі.- 1991.- № 9.- С.61.

Учителю початкових класів, а далі учителю української мови і літератури в старших класах доцільно розробити певну систему, яка б допомагала учням поступово оволодівати культурою мовлення. Вона має будуватись на українській народній творчості. Наприклад, із прислів'їв і приказок учитель мови і літератури може скласти для учнів своєрідні народні заповіді про красу рідної мови, її роль у житті людини, про культуру мовлення. Ці заповіді однаково важливі як для молодших школярів, так і для старшокласників. Засвоївши їх, учні проймаються почуттям поваги до народних думок про мову, збагнуть, як вимогливо ставиться народ до кожного слова, дбає про чистоту і культуру рідної мови:

Народ скаже, як зав'яже.

Птицю пізнати по пір'ю, а чоловіка по бесіді.

Більше слухай, а менше говори.

Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

Говорити і не думати - те саме, що стріляти і не цілити.

Не кидай слова на вітер.

Або розумне казати, або зовсім мовчати.

Скажеш не вернеш, напишеш - не зітреш, відрубавеш - не приставиш.

Хто багато говорить, той мало творить.

Треба знати, що де сказати.

Мова - не полова, пізнати з мови, якої хто голови.

Знаєш - кажи, не знаєш - мовчи.

Чоловіка міряють словом, а не ліктем.

Хто своєї мови цурається, хай сам себе встидається.

Учитель повинен наголошувати учням на тому, що мова, збагачена народними висловами, приємна, багата і соковита, сприймається легко і сказане надовго запам'ятовується. Названі народні заповіді можна широко використовувати у 2, 3, 4 класах на уроках рідної мови при вивченні розділів "Мова і мовлення", "Культура мовлення", "Тексти", "Речення". При цьому учням треба пропонувати найрізноманітніші письмові та усні вправи із використанням текстів казок, легенд, пісень, прислів'їв, приказок, загадок тощо.

Наприклад, при вивченні розділу "Речення" (3-й клас) учням можна задати таке домашнє завдання: "Виписати розповідні, питальні, окличні, спонукальні речення та діалог із текстів українських народних пісень "Чи дома, дома пан господар?", "Шум", "А вже весна, а вже красна", "Ой весна, весна, ти красна", казок "Лисичка - сестричка", "Лисичка, котик і півник", "Правда і кривда".

Знайомлячи учнів 2-го класу з підметом і присудком доцільно запропонувати їм знайти (усно) у текстах пісень "Засвітали козаченьки", "На вулиці сурми грають", "За Сибіром сонце сходить", "Гей у лузі червона калина" та інших головні члени речення. Подібні завдання можуть виконати учні, засвоюючи відомості про другорядні члени речення.

Робота над словосполученнями і реченнями має поглибити в учнів знання рідної мови, нашої історії, розширити їх словниковий запас.

Із цією метою учням можна запропонувати такі вправи з рідної мови:

1. У поданих нижче народних прислів'ях і приказках вставте пропущені слова, найбільш вдалі за значенням. Пояснить їх значення:

Без праці жити - тільки небо . . .

Без труда нема . . .

Будеш . . . - будеш кормитися.

Вчорашнього дня шукав, а що робив, . . .

Все хіхоньки га . . . , а роботи ні крапельки.

До їжі вовк, а до роботи . . .

За сто робіт береться, а ні одне не . . .

Краще добре . . . , ніж гарно говорити.

(Слова для довідки: *коптити, плода, трудитися, не знав, хахоньки, заєць, ведеться, робити*)!

2. Використовуючи народні вислови (прислів'я, приказки, народні прикмети), добрати до народного вислова синоніми чи антоніми. Наприклад, до слова *говорити* добрати синоніми (*балакати, базікати, бесідувати, воркотіти, верзти, казати, варнякати, теревенити, торочити, точити лясси, байки розповідати* тощо).

Хто мало говорить, той довго живе.

Каже рідко та їдко.

Нагомонів по самі вуха. Лепече, що на рот лізе.

Плети, плети! Я чув таких, як ти!

Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка.

Безперечно, що уроки рідної мови не можуть бути єдиним джерелом виховання в учнівській молоді національних рис українців. Силу народного слова, його вплив на розвиток духовності учнів розкривають і уроки читання у початкових класах.

Учитель повинен поступово доводити учням, що твори красного письменства появились і створювались протягом віків на основі народної творчості. Написані під її благодотворним впливом, вони живуть у народній пам'яті і сприяли вихованню не одного покоління українців.

Шляхом порівнянь, проведення паралелей, зіставлень учитель зможе показати, що народне слово у творах наших письменників є секретом їх довголіття і невмирущості.

Прилучаючи учнів до багатств народної творчості, джерел рідної мови, потрібно наголошувати на тому, що наш народ непримиренний до тих, хто не поважає рідну мову, байдужий до її краси, не дотримує слова: *"Балакун, мов дірява бочка, нічого в собі не задержить"*, *"Бесіди багато, а розуму мало"*, *"Верзе, що й собі*

купи не тримається", *"Такого наговорив, що собака з маслом не їсть"*, *"Наговорив сім мішків гречаної вовни, та всі не повні"*.

Розвитку культури мовлення в учнівській молоді сприяє широке використання уривків із казок, народних пісень, прислів'їв, приказок, жартів, дотепів, небилиць тощо. Так, опрацьовуючи на уроках рідної мови в 2 - 3 класах об'ємний розділ "Слово", учитель може запропонувати учням для запам'ятовування прислів'я і приказки про слово, його значення, силу і вплив на співбесідника. Наведемо кілька таких прислів'їв:

Бджола жалить жалом, а чоловік - словом.

Пізнати з мови, якої хто голови.

Від меча рана загойється, а від лихого слова - ні.

Від теплого слова і лід розмерзає.

Добре слово краще, ніж готові гроші.

Слово дорожче золота.

Слово не стріла, а глибше ранить.

Наш народ здавна захищає рідну мову, бореться за культуру мовлення, насміхаючись над балакунами, пустословами, тими, хто не дорожить словом, був байдужим до краси рідної мови. Учні з великим задоволенням послухають народний жарт, дотеп чи небилицю, які мають глибокий повчальний зміст і зроблять для себе належні висновки. Наведемо кілька народних жартів:

Раки й огірки

- Ото ми з кумом Грицьком гуляли! Море пива випили! А раків, мабуть, мішків сім з'їли!
- Що там раки! Ми з кумом Данилом учора на баштан ходили, то знайшли там штук десять огіроків - по сто сажнів кожний. А огуриння їхнє, так те - з верству завдовжки було!
- Слухай, куме! Вкороти трохи огірки і огуриння, а то я ще раків прибавлю!

МАКІТРА

- Як же тобі не соромно? Ще коли, бач, макітру взяла, вже, мабуть, розбила, що й досі не повертаєш?
- От сказала казна-що? По-перше, я твоєї макітри не брала; по-друге, вона була у тебе репнута; а, по-третє, я ж її давно тобі віддала!

Над проблемою культури мовлення учнів необхідно працювати постійно. При цьому слід наголошувати на тому, що наш народ протягом віків виробив прекрасні норми і форми спілкування між людьми. Вони виховують у молоді повагу і пошану до старших, співчуття і милосердя до хворих, самотніх, кривджених, до людей похилого віку. Візьмемо для прикладу звертання до співрозмовника або групи людей, що побутують здавна у нашого народу: "Шановне товариство", "Добірне товариство", "Милі браття", "Дорогі співвітчизники", "Юні друзі", "Мила матінко", "Дорога родино", "Вельмишановні батьки", "Дорога бабуся". У цих простих і щирих словах - повага, любов і шана до тих, із ким спілкуємось. Учителю варто наголосити на тому, що в народних легендах, переказах, казках, піснях, звернення до співрозмовника, знайомої чи незнайомої людини пройняті повагою, любов'ю і шаном. Для прикладу наведемо уривки з українських народних пісень:

*Ой дівчино, серце моє,
Чи підеш ти за мене?
("Ой дівчино шумить гай").*

*Через річеньку, через болото
Подай рученьку, моє золото.
("Через річеньку, через болото").*

*Глянь, моя рибонько,-
Срібною хвилюю
Стелиться в полі туман.
("Ніч яка місячна").*

*Їхав козак на війноньку,
Сказав прощай, дівчинонько,
Прощай, дівчино, чорнобривонько,
Їду в чужую стороньку.
("Їхав козак на війноньку").*

*Сонце низенько, вечір близенько,
Спішу до тебе, лечу до тебе,
Ти ж моє серденько!
("Сонце низенько").*

Народна етика і етикет віками утверджують красу і благородство людських взаємин, дотримання принципів, вимог няродного права і норм ставлення до найближчих родичів, знайомих і друзів, до інших людей.

Родовіа

У відомій народній пісні є слова:

*"Ой роде наш красний,
Роде наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося,
Бо багацько нас є".*

Перебуваючи в оточенні батька і матері, дідуся і бабусі, інших родичів, діти поступово усвідомлюють моральні цінності родоводу, його основоположну роль у житті людини. Від роду до роду, до народу, нації - такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її гуманістичної суті, патріотичної спрямованості, національної самосвідомості і громадянської зрілості. Родинне оточення, найближчі по крові і духу люди завжди мають на дитину вирішальний вплив. У сім'ї народжується любов до матері, батька, бабусі, дідуся, до свого роду, сусідів, односельчан. Незгладимий духовний вплив батьківського дому на формування особистості мають щира материнська ласка і небагатослівна любов батька, домашнє тепло, сімейна злагода і взаєморозуміння. У свій час видатний педагог К.Ушинський писав: "До глибокої старості залишаються в нас якісь сердечні зв'язки з тією родиною, з якої ми вийшли". Тому в народній творчості родинному вихованню надається особлива увага. Народом створені цілі цикли родинно-побутових балад, легенд, пісень, прислів'їв та приказок, які відображають складну гаму

сімейних відносин. Їх тематика спрямована на те, щоб виховувати у підростаючого покоління любов і повагу до батьків, членів родини, жити в мирі і злагоді, піклуватися про старших чи хворих родичів, пам'ятати про свій родовід. Учитель на уроках читання в 2-му класі (теми: "В колі рідної сім'ї", "Рідна матуся"), 3-му класі (тема: "Роде наш красний") у невимушеній, довірливій бесіді з дітьми має дізнатись: за що вони люблять батька й матір; чи знають своїх родичів по материній і батьковій лінії; що можуть розповісти про дідуся чи бабусю.

Відомості, отримані від дітей, допоможуть учителю правильно будувати відносини із батьками учнів, вносити у них потрібні корективи і зміни.

За завданням учителя вже учні 3-4 класів можуть розпочати благородну і потрібну справу - збір і запис із вуст дідусів і бабусь, близьких родичів, сусідів або старожилів села прислів'їв та приказок на родинну тематику. Наведемо кілька із них.

Про родину: *Нашому роду нема переводу.
Нещаслива година, як лиха родина.
До свого роду хоч через воду.
Як родичів у селі нема, то можна зійти з ума.
Найдорожчий клад, як в родині лад.*

Про матір: *Без матері і сонце не гріє.
У кого є ньєнка, у того й голівка гладенька.
Матері ані купити, ані заслужити.
Мати годує дітей, як земля людей.
Нема цвіту кращого від маківочки, нема роду міцнішого від матіночки.
При сонці тепло, при матері добро.
На світі знайдеш усе, крім рідної матері.*

Про батька:

*Добре тому, хто має батька, бо в
батька найтепліша хатка.*

*Своя хата - своя стріха, свій батько - своя
втіха.*

Який татко, таке й дитятко.

Батько - рибалка, то й діти у воду

дивляться.

Батько пазуху дере та діточкам дає.

Наведені прислів'я і приказки засвідчують, що батько і мати виконують важливу і споконвічну суспільну функцію - виховують дітей. Все добре і прекрасне, що буде закладено у дитячий розум, душу і характер залежить від батьків. Бо ж різні сім'ї, батьки - і різні діти, не випадково у народних казках "Іван-богатир", "Котигорошко" герої мають чудодійну силу, відвагу і мужність, якою їх наділили батьки. Вони готові на будь-які подвиги, лиш би зробити людям добро, визволити з біди рідних братів і сестер.

А скільки кмітливості, дотепності, гострого розуму та винахідливості проявляє героїня казки "Мудра дівчина"! Її не лякають найдивовижніші задумки пана. Працьовитість, чесність, доброта, людська гідність дідової дочки перемагають бездушність, ліниство, грубість і жадобу до наживи бабиної дочки ("Дідова лочка і бабина дочка").

Народна творчість всіляко захищає ті родини, батьків і їх дітей, де панує мир, злагода, взаємодопомога, повага до старших. І поряд з цим значна частина українського фольклору присвячена темі збереження роду, вболіванню за долю тих членів родини (снів, дочок), які опинились на чужині, далеко від рідних.

У народній думі "Сестра та брат" схвильована, забута рідними сестра настирливо просить брата, щоб той відвідав її одиноку в далекій стороні:

*"Братчику, рідненький,
Голубоньку сивенький!
Прибуди до мене,*

*Одвідай мене,
Бездольную,
Й безродную,
Й безплеменную,
На чужій чужині*¹.

Подібними мотивами за долю родини, дітей, пройняті українські народні пісні:

*“Та десь наша бідна сестра в чужій стороні,
Вмиваєсі слізюньками, як рибка в воді.”*²
(“Ой летіла зозуленька”).

*“Соловейку, рябенький,
В тебе голос тоненький,
Защєбєчи ти мені,
Бо я в чужій стороні,
Нема роду при мені.”*³
(“Ой, вийду я на гору”).

*“Ой, роду, ой, роду мій,
Ой, роду, мій милий!
Розійшовся по всім світі,
Як той туман сивий.
А від того туманочку
Світа не видати...
Тяжко-важко на чужині
Родину зібрати.”*⁴

Знайомство учнів з шедеврами народної творчості, у яких йде мова про родину, неодмінно викликає у них повагу до батька, матері, далеких родичів.

Учитель на уроках рідної мови, читання при проведенні позакласних заходів має допомогти дітям зрозуміти, що через відчуття роду кожна молода людина приходиться до світлого образу

¹ Народні думи. Збірник /Упор. С.Мишанич. - К., 1986. - С.102.

² Українські народні ліричні пісні /Упор. М.Гордійчук, А.Кінько, М.Стельмах. - К., 1960. - С.445.

³ Там таки. - С.450.

⁴ Там таки. - С.432.

рідного краю, батьківщини, щирих, глибоких і чесних роздумів про основний зміст і сенс людського життя. “З родини йде життя людини”, - кажуть у народі.

У сім'ї формуються найтонші грані характеру людини, трудівника, культурної особистості, закладаються основи його морального здоров'я і суспільного виховання. “На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість”¹. Недарма в народі побутує думка, що той не марно прожив життя, хто побудував хату, викопав криницю, посадив дерево, створив міцну сім'ю і добре виховав своїх дітей.

Молода людина, яка не засвоїла родовідних цінностей, на все життя залишається “Іваном”, який не знає свого роду-племени, чий він батьків дитя. Йому байдуже до долі батька-матері, які вже не можуть, через старість, на повну силу працювати, його не цікавить доля братів, сестер, дідуся, бабусі. Наш народ здавна зневажав таких людей, висміював і ставився до них із презирством:

Як батька покинеш, то й сам загинеш.

Хто матір покидає, того Бог карає.

Прийшла мати до сина - гірка їй година.

Прийшла мати до доньки - навіділась бідоньки.

Хто батька - матір зневажає, той добра не знає.

Коли не слухаєш батьків, слухай собачої шкуру.

Всіх бабуся обдарувала, тільки бабусю ніхто.

*Один батько годує п'ять синів, а п'ятьом синам
важко прогудувати одного батька.*

Навіть у народних думках та історичних піснях тема відносин між батьком і дітьми, братами і сестрами, родичами займає помітне місце.

¹ Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. - К., 1988. - С.22.

Про бездушність, синівську байдужість і черствість до старенької матері йде мова у народній думі “Бідна вдова і три сини”. Мати віддавала своїм синам все що мала:

*“скоро їх возрослила
І грамоти повчила,
До розуму подоводила,
Дома їм построїла
І їх подружила”¹.*

Чим же відплатили три сини старенькій матері за її доброту і турботу про них? Жодний не прийняв матір на старості до своєї хати:

*“Ой то іди ж ти, мати, куди-небудь
Собі проживати,
Бо будуть до нас
Гості-панове заїжджати,
Та будуть тити-гуляти,
А тут тобі спокою тай не буде”²*

Жорстокість і егоїзм, байдужість і безсердечність проявляють до найменшого брата два старші брати у народній думі “Втеча трьох братів із города Азова”.

Добра пам'ять і турбота про своїх батьків, дідусів і бабусь мають бути своєрідним орієнтиром для внуків, правнуків та наступних поколінь, еталоном людської поведінки.

Сім'я, а потім школа, громадськість мають виробити у кожній дитині органічну потребу знати свій родовід по батьковій і материній лінії, вивчити своє генетичне коріння, родовідне дерево. Це благородне завдання дітям допоможуть виконати батьки, а потім - учитель початкових класів. Виготовлення чи упорядкування сімейних альбомів, знайомство із традиціями та святами - перші сходини до формування у дітей основ родинно-побутової культури, духовності.

¹ Народні думи. Збірник /Упор. С.Мишанич.- К., 1986. - С.106.

² Там таки. - С.106.

Діти повинні разом з дорослими під час великих свят - Різдва Христового, Великодня, Трійці відвідувати могили родичів, разом з батьками упорядковувати їх, згадати про них теплим словом, повести розмову про їх добрі діла і справи.

Сини і дочки мають знати сімейні реліквії, рідкісні фотографії родичів, які зберігають батьки, які свята у їх родині найбільш пам'ятні і чому, за що сусіди чи односельчани згадують добрим словом їх дідуся чи бабусю, що вони зробили доброго і корисного для рідного села чи міста.

Класоводи можуть залучити учнів початкових класів до збору різноманітних матеріалів, фотографій для проведення у школі ранків, вечорів, зустрічей на теми: “Наше родовідне дерево”, “Наш сімейний альбом”, “Реліквії нашої сім'ї”, “Бабусина скриня”, “Золоті руки мого дідуся”, “Чого навчає мене бабуся”. Таку роботу треба проводити систематично, щорічно ускладнюючи завдання учням.

З особливим хвилюванням школярі беруть участь у класних чи загальношкільних заходах, на які запрошують своїх дідусів чи бабусь. Це можуть бути уроки народознавства: “Твоя світлиця - рідний дім”, “Наш рід”, “Рід, родина, рідня”.

Згадані види і форми сімейного виховання мають сприяти розвитку у дітей культури матері і батька, бабусі і дідуся, родини і роду, формуванню у них почуття гідності, честі, гордості за своїх предків, прагнення зберегти і примножити здобутки своєї родини.

==== КРАЄЗНАВСТВО ====

Любов і повага до своїх батьків, має переростати у любов до отчого краю, рідного села чи міста. Діти повинні усвідомити себе кров'ю і плоттю народу. Беручи активну участь у краєзнавчій роботі свого села (міста), школярі з раннього віку

привчаються до героїки минулих епох, трудових подвигів, справ і мистецьких традицій своїх дідів і прадідів. Ми якось звикли з року в рік виховувати нашу молодь на "чужих" славних подвигах, добрих справах, ділах. Завжди вважалося, що десь, "за синіми морями", у "тридев'ятому царстві" живуть мужні і відважні люди, справжні патріоти рідної землі. Уже в молодших класах школярі повинні зрозуміти, що могутні "Котигорошки", "Івани-богатири", "Івани-селянські сини" жили і здійснювали свої героїчні вчинки тут, недалеко від рідного села чи міста. Тоді вони по-іншому, "новими" очима подивляться на рідне село, сусідів, односельчан. Адже патріотизм, любов до рідної землі - це особлива якість, дії чи вчинки однієї людини, чи кількох осіб. Це бодай маленька, але добра справа кожного для загального блага, для рідного краю. Все величне починається з маленького, простого, звичного, буденного.

У народній творчості про це наголошується завжди. У думках, історичних піснях, казках, легендах та переказах рідний край, його захист, його люди - то найдорожчий скарб для кожного:

До свого краю кожного чоловіка тягне.

За рідний край життя віддай.

За рідний край легко й помирати.

За своїм краєм серце болить.

Ці мудрі народні вислови спонукають кожного, хто любить свій край, рости справжнім патріотом, захищати й берегти рідну землю.

Любов до рідного краю починається із засвоєння відомостей про виникнення назви свого села чи міста. Діти повинні засвоїти "народні назви" сільських вулиць, урочищ, кутків, пам'ятних місць у селі, давніх будівель, монументів, хрестів чи могил. Ці знання пробуджують у них пошану і повагу до отчого краю, його людей, що жили і творили у минулому.

У кожному селі чи місті побутують цікаві історії, легенди про їх походження та назви, час заселення, особливості занять і праці їх мешканців. Наприклад, Гуляйполе - місто Запорізької області. За розповідями старожилів, його перші поселенці випасали отари овець на "гуляшому полі"¹. Кіцмань - місто Чернівецької області. Гадають, що в основі цієї назви лежить слово коць - "ткана ковдра", "килим". Можливо, "коцман" походить від того, що тут жили люди, які виготовляли ковдри та килими. Козова - смт. Тернопільської області. За переказами, назва походить від того, що у давнину мешканці цих місць розводили овець та кіз.²

Подаємо кілька народних легенд про походження сіл, міст, річок та урочищ у різних районах України:

Ворскла

Після перемоги над шведами Петро I повернувся додому. Він заїхав до Санжар, зупинився біля річки. Цар замилувався навколишньою природою. Потім звелів дати йому дзеркало, але беручи з рук слуги, не втримав, воно вислизнуло і шубовснуло у річку. Петро I розгнівався на слугу, але враз засміявся: "Вор стекла!" - сказав він захоплено. Місцеві люди, що стояли недалеко, почули це. Про цей випадок вони розказували іншим. Російське "стекло" прибрало українське "скло". Звідси і назва річки - Ворскла.

(Полтавська область).

Кривий Ріг

Був собі козак на прізвище Ріг. Жив він при дорозі, мав добру хату, ще й шинок. Кожний подорожній, було, як іде то й повертає до шинку. А козак Ріг був трохи кривий. Кажуть: "Заїдемо до Рога щось перекусимо" - "До якого?" - "До

¹ Кругляк Ю. Ім'я Вашого міста. - К., 1978. - С.39.

² Там таки. - С.67.

Кривого Рога". Поселення, яке з'явилося на цьому місці, назвали Кривим Рогом.

(Дніпропетровська область).

ОЧЕРЕТИНЕ

Коли сто років тому в нас споруджували залізничну станцію, то камінь на будівництво селяни возили із кар'єру вoзaми. Прикажчик любляв випити. Тож селяни, щоб не перевантажувати вози і коней накладуть на низ очерету із недалекої балки, а наверх - трохи каміння. Незабаром на будмайданчику виросла ціла гора очерету. Коли приїхала якась комісія, то й назвала "очеретяна станція". Так місцеве населення її й називає: станція Очеретине.

(Донецька область).

ТАРАСОВА КРИНИЦЯ

Малим хлопцем Тарас Шевченко разом із своїм дідом Іваном ходив пішки до Мотронинського монастиря, що в Чигиринському районі.

Йшли вони довго, хоч вийшли із дому ще вранці. Надворі була спека, і подорожні притомилися. Сіли, поїли, що Бог послав, захотілося пити. Ось неподалік вони й запримітили маленьке джерельце (було це в полі між Завадівкою і Жаботином) і почали розгрібати навколо. Незабаром звідти забила вода. Та ще ж яка смачна! Напилися, відпочили і пішли далі.

А впорядкована ними криничка залишилася й існує до наших днів, тамуючи спрагу багатьох людей, славиться своєю цілющою, смачною водою.

Ї називають її люди Тарасовою.

(Черкаська область).

* * *

Нерідко села мають подібні назви або ж одне із слів назви подібне. Наприклад, у Івано-Франківській області: Золота Липа, Золота Слобода, Золотники, Золотий Потік; Красне, Красник, Красноставці, Красноїлів. У назви урочищ, кутків або сіл, присілків чи хуторів наш народ вкладав особливий зміст. Наприклад, Княжа гора, Лиса гора, Кам'яна гора; вулиці в селі: Горішна, Береги, Заболотівка, Ксьондзівка; урочища - Вишняк, Кут, Довгі гони, Кринички, Вербівка, Глинищі. Такі "народні назви" походять від географічного положення цих вулиць, урочищ, від особливих подій, які колись на цих місцях відбувались. Учителі мали б зацікавити учнів пошуковою роботою у цьому напрямку, використовувати зібраний матеріал на уроках при опрацюванні відповідних тем. Згодом вже підліткам і старшокласникам доцільно запропонувати творчі роботи з історії назви рідного села, міста, вулиці тощо.

У кожному селі чи місті маємо назви вулиць, які вказують на напрям руху чи шляху сполучення з сусіднім містом або селом. Наприклад, в Івано-Франківську - вулиці: Галицька, Вовчинецька, Тисменицька, Об'їзна, Микитинецька, Хриплинська тощо. Про минулий і сучасний виробничий характер міста ми довідуємось із назв вулиць: Залізнична, Заводська, Енергетична, Промислова, Млинарська, Механічна, Деповська тощо. З історичного погляду найбільш цікаві назви вулиць: Замкова, Старозамкова, Фортечна, Торгова.

Багато цікавої і навчальної інформації можуть дати молодшим школярам їх знайомство із прізвищами людей, які побутують у рідному селі, місті чи окрузі. Вони можуть підказати їм, хто тут колись жив, яким ремеслом займався. Наприклад, це можуть бути прізвища, що походять від роду занять людей: Коваль, а від нього похідні - Ковальчук, Коваленко, Ковалів, Ковальський; Гончар - Гончарук, Гончаренко, Гончарський; Ткач - Ткачук, Ткаченко, Ткачівський. Чимало прізвищ народились від

імен людей: Іван - Іваненко, Іванчук, Іванченко, Іванів, Іваночко, Іванець, Іванців; Пилип - Пилипчук, Пилипів, Пилипенко, Пилипченко. Ряд прізвищ ніби утворюють пишній гай: Верба, Вербовий, Вербівська; Дуб, Дубина, Дубинчук, Дубченко; Тополя, Топольницький; Калина, Калинович, Калинюк, Калин. А ці прізвища "вийшли" з лісу і прийшли в рідне село чи місто: Лис, Лисенко, Ведмідь, Ведмеденко, Заєць, Зайченко, Вовк, Вовчук, Вовченко. Чимало прізвищ нагадують нам цілий набір смачних страв, які подали нам до обіднього столу: Вареник, Галушка, Сметана, Ковбаса, Ковбас, Варениця тощо.

Школярі повинні знати, які види праці були найбільш поширені у їхньому селі, місті, чи регіоні колись і тепер, як змінились умови життя людей, їх побут. Чому, скажімо, їх край називають Покуттям, а інші - Опіллям, Бойківщиною, Гуцульщиною? Яка різниця між ними географічна, мовна, етнографічна? В чому самобутність поведінки, одягу, мови, представників цих регіонів нашого краю? Багатогранна народна творчість допоможе відповісти їм на багато питань, що їх хвилюють.

Ні сім'я, ні школа не повинні допустити, щоб історичні події забувались, пам'ятні місця занедбувались, національні герої зневажались. Діти повинні гордитись своїм краєм, його людьми, їхніми славними ділами, берегти у пам'яті історію рідної сторони, яка є часткою національної історії України.

ПРИРОДА РІДНОГО КРАЮ

В усній народній творчості людина і природа виступають як єдине органічне ціле. Роботящий, доброзичливий, гуманний і миролюбивий український народ здавна любив рідну землю, прикрашав її деревами, кущами, квітами. Народна виховна мудрість ще з коліски плекала у кожній дитині відчуття гармонії

природи і людини. При першому купанні немовляти обов'язково у воду клали гілочки любистку і калини, щоб була "вродлива і гарна", листя дуба, щоб "росла здоровою". Скупану дитину змащували рослинною олією.

Вінком, сплетеним із барвінку, прикрашали голову молодії по весіллі. За народними уявленнями гілочки верби, посвячені в церкві в останню неділю перед Великоднем, набували магічної сили.

Найулюбленіше в українському фольклорі деревце - калина - символізує жіночу красу, дівочу цноту. Поряд із барвінком калину широко використовували у весільному обряді: китицями калини прикрашали вінок молодії, весільний коровай, калиновими ягодами оздоблювали весільне гілице тощо.

Своєрідним еталоном бережливого і розумного ставлення нашого народу до природи є українські сади. "Садок вишневий коло хати" - то атрибут нашої національної гордості, нашого національного багатства. Сад в українців - то "жива" школа виховання у молоді любові і поваги до природи, це окраса садиби, годувальник сім'ї, місце зустрічі і прощань закоханих, це - прекрасне місце відпочинку. Сад завжди вабив і малих, і дорослих вишнями, яблуками, грушами, малиною. Хороший сад - то ознака доброго господаря, який любить природу, примножує її багатства, захищає її.

Любов до саду - то любов до батьківської хати, маминої вишні, дідусевої груші. Це - любов до найдорожчих святинь у житті. І кожна дитина повинна знати, що посадити дерево в рідному саду, в сільському чи міському парку, на узбіччі дороги чи в кінці городу, то її святий, життєвий обов'язок. Тоді життя не буде прожите марно.

Національна система виховання має бути спрямована на глибоке усвідомлення учнями того, що відображена у свідомості рідна природа є основою, фундаментом духовності, любові до всього живого на землі; сприяє тому, щоб люди були здорові,

добрі, лагідні. У народній творчості (пісні, казці, легенді, переказі) природа завжди діє, живе, радіє і сумує разом з людиною. Вона - її перший помічник, порадник і захисник. Наприклад, ліс у казці "дрімучий", "темний", "густий", "непрохідний". Або ж пригадаймо народні пісні. Тут люди спілкуються з дібровами, птахами, гаями, горами, сонцем, місяцем, зірками, звірами, деревами, тощо. ("Світи, місяцю", "Ой, гиля, гиля, гусоньки, на став", "Ой ти, місяцю-зоре", "Ой вишенько, черешенько", "Ой, коню, мій коню").

*"Ой, ти місяцю - зоре,
Освіти на все поле:
Ой, там моя дівчинонька
Та й тиенеченьку поле"*¹ ("Ой ти місяцю-зоре")

*"Ой, вишенько, черешенько,
Чом рясно не родиш?
Молодая дівчинонько,
Чом гулять не ходиш?"* ("Ой, вишенько, черешенько")²

Перші "уроки" пізнання, емоційного освоєння природи дитина отримує в сім'ї, ще за кілька років, як піде до школи. Батьки мають знайомити своїх дітей з рослинами, деревами, що ростуть на городі, в саду, на подвір'ї, з урочищами, гаями, дібровами, горбами, долинами, які є в їх рідному селі, біля нього, чому вони мають відповідну назву, звідки вона походить. Діти мають знати особливості та користь від таких дерев, як верба, тополя, ясен, дуб, береза, граб, бук та інші. Їх слід залучати до посадки та догляду за квітами на подвір'ї, городі, чи в саду.

Так поступово діти будуть розвивати і формувати в собі чуттєвообразне сприймання природи, відчувати, що вона є джерелом людських емоцій, вона жива, має в собі безліч барв, звуків, рухів, що зливаються в єдину гармонію.

¹ Українські народні ліричні пісні / Упор. М.Гордійчук, А.Кінько, М.Стельмах.- К., 1960.- С. 151.

² Там таки.- С. 158.

Прийшовши до школи, діти мають до певної міри сформований образ природи, що склався на основі попереднього емоційно-чуттєвого контакту з їх навколишнім світом.

Учитель в початкових класах на уроках рідної мови, читання, природознавства, подаючи дітям основи наукових знань про природу, пори року, рослинний і тваринний світ, може широко використовувати усну народну творчість. Це можуть бути легенди про небесні світила, загадки про пори року, рослини і тварини, прислів'я та приказки про окремі дерева, овочі, фрукти тощо.

Для прикладу подамо кілька загадок про природу:

Голуба простила весь світ одягла. (Небо).

По морі, по морі золота тарілка плаває. (Сонце і небо).

Поле не міряє, вівці не щитані, пастух рогатий.
(Небо, зорі, місяць).

Всіх годує, напуває, а про неї не кожен дбає. (Земля).

Взимку чорний, весною і влітку зелений, а восени жовтий.
(Ліс).

*Кругом вода, а з питвом біда,
Хто знає - де це буває?* (На морі).

Пропонуючи учням молодших класів загадки, варто підкреслити, що наш народ спостережливий, кмітливий, має гострий розум, вміє в речах, явищах, подіях визначити головне і визначальне.

Тисячу разів був правий великий педагог В.Сухомлинський, коли навчав своїх вихованців пізнавати природу і світ не в тісних класних кімнатах, а в "школі під відкритим небом", шляхом спостережень і милування навколишнім світом.

Милування природою формує в дітях почуття гордості за рідну землю, її красу і неповторність. Однак у молодших класах доцільно привчати дітей бачити красу природи і, здавалось би, звичайних на перший погляд непомітних речах і явищах. Наприклад, у 3-му класі на уроках природознавства, що

проводяться у формі спостережень, учні можуть підготувати відповіді на такі питання:

- 1) Які осінні квіти нагадують зірки, кульки, парасольки, коліщатка?
- 2) З чим можна порівняти кущ калини?
- 3) Що нагадує Вам кісточка калини?
- 4) Символом чого може бути для нашого народу калина?
- 5) Який колір має листя в осінньому саду, гаю, лісі?

Подані питання можна пропонувати дітям в залежності від конкретних природних умов розміщення школи чи місця, де проводяться спостереження пори року. Учителю доцільно розробити програму спостережень у відповідності до змін у природі.

Наприклад, це може бути така тематика спостережень:

Осінь. Дари щедрої осені. Золота осінь. Сумно курличуть журавлі. Зажурена квітка. Музика листопаду.

Зима. Зимові кольори. Вальс сніжинок. В гості до зеленої красуні-ялинки. Сон у зимовому саду, парку. Впри-заметілі. Зимові скульптури. Мороз-художник.

Весна. Шумлять весняні води. Берізка в ніжну зелень одяглась. Весна лісам, дібровам листочки роздає. Добридень, пролєсок! Біле мереживо садів. Зустрінаємо друзів пернатих. Свято квітів весняних.

Літо. Літні візерунки полів. Симфонія пшеничного лану. Пісня жайворонку. Лісові сюрпризи. Пахощі літніх квітів. Гаряча жнива пора. Свято останнього снопа.

Учитель природознавства в 3-4 класах, готуючись до уроків спостережень, може запропонувати учням прочитати або ж записати в окремий зошит народну мудрість про пори року, окремі місяці, дерева, рослини, кущі, квіти.

Найрізноманітнішою може бути практична робота учнів з посадки і догляду за квітами, кущами чи деревами, які вони разом

з батьками можуть висаджувати на власному подвір'ї, городі, рідній вулиці, узбіччі доріг.

До цього можна долучити і пошукову роботу в школі, яку за певним планом учні можуть проводити в кожному класі. Тут доцільним буде - збір народних казок, легенд, переказів, пісень, прислів'їв та приказок, загадок про природу, її явища, рослинний і тваринний світ.

Головне у цій потрібній і багатогранній діяльності - допомогти дітям усвідомити те, що природа була і залишається для нас еталоном краси і натхнення, гармонії всього живого. Ми - її частка, а тому змушені її оберігати і примножувати, а вона буде додавати нам сил і здоров'я у вирішенні всіх життєвих проблем.

ФОЛЬКЛОР НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО

Живучи серед розкішної і неповторної природи, український народ за багато віків своєї історії створив неперевершені світові шедеври усної народної творчості. Здається, ніколи не бачивши українця, його легко можна пізнати за м'якою, милозвучною мовою, неповторною красою і мелодійністю пісні та вишуканому за барвами і кольорами народному одязі. Все це є витвором народного генія, його духовне багатство, яке відображає минувшину України, її сучасне і майбутнє.

Український фольклор набув світового визнання, адже поважні й урочисті думи, історичні та суспільно-побутові пісні сповнені високої поетичності і досконалості, пройняті співчуттям і милосердям до пригноблених, презирства і гніву до багатіїв, ніжні родинні пісні, цікаві казки і легенди, перекази, дотепні анекдоти, байки і притчі, мудрі загадки, влучні прислів'я та приказки правдиво і сміливо, з невідомим українським гумором, а нерідко

комізмом та їдкою іронією, висміюють і картають людські вади - неробство, злодійство, пустослів'я, брехню, нечесність і людську черствість.

Дуже важливо, щоб у сім'ї батьки, дідусі і бабусі з раннього віку (це їх безпосередній обов'язок) знайомили дітей з безсмертними зразками народної творчості і тим самим давали для молодій душі і тіла животворний бальзам народного оптимізму, правди і людського розуму, закладали основи національного саморозвитку.

Особливе місце тут належить народній пісні, вона для кожного українця - ласкава і ніжна мати, мудра порадиця і помічниця, суворий і справедливий суддя, вірний і незрадливий товариш, мужній і сміливий помічник у житті.

Образно кажучи, українець перебуває у "пісенному полоні" від народження і до кінця свого життя. Не випадково М.Гоголь писав, що народна пісня "це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини..."¹

Справді, українська пісня настільки розмаїта, що вона, практично, не має собі рівних у світі. Кожна мати благословляє своє немовля на світ сердечною, простою і ніжною колисковою. З часом дитина знайомиться з народною пісенною творчістю, або ж і сама співає колядки, щедрівки, веснянки, купальські та жнивварські пісні. Через слова і мелодію пісень діти пізнають душу народу, його мрії, бажання. Прості, зрозумілі кожному слова народної пісні, її задушевна і ніжна, сумна і задумлива, весела і бадьора мелодія дає змогу заглибитись у духовний світ нашого народу, його гуманні помисли і дії, доброзичливу і ширю вдачу.

Школа має продовжити цю роботу сім'ї. Творчий учитель може вивчити з учнями народну пісню не лише на уроках музики. Це можна з успіхом робити при вивченні рідної мови, на уроках

читання, на заняттях фізкультурою, органічно вводячи пісню в тему уроку, у його дидактичні завдання.

Для молодших школярів варто організовувати ранки народної пісні, конкурси - свята "Пісні моєї бабусі", "Мамина пісня", "Пісня - душа народу" тощо. В школі добре себе зарекомендували огляди та фестивалі хорового співу, конкурси на кращого знавця чи виконавця народної пісні.

Доречним є запрошення виконавців народних пісень для зустрічей з учнями, збір та записи пісень з уст старожилів села чи міста.

Найкраще вивчати народні пісні за календарним циклом. Тоді учні швидше зрозуміють історичну і соціальну значимість пісні в житті нашого народу.

Народна пісня, хоровий спів мають органічно вплітатись в програму чи сценарій будь-якого виховного заходу в школі: дитячого ранку, свята, концерту, творчої зустрічі тощо. Це важливі фактори формування основ естетичної культури учнівської молоді, її національної самосвідомості та художніх здібностей.

Та не тільки піснею славиться наш народ. Народна мудрість має, практично, невичерпні можливості для формування людини, гуманіста, патріота рідної землі. Розкішна природа України, виключна працьовитість нашого народу, його гострий розум і спостережливість допомогли надбати і передавати з покоління в покоління такі види праці, як художня обробка дерева, ткацтво, вишивання, прикрашання житла, виготовлення одягу тощо, що давно вже перейшли з роду звичайної праці у справжнє мистецтво.

До найдавніших видів народного мистецтва треба віднести художню обробку дерева. Це оздоблення, шляхом різьблення, речей домашнього вжитку (столів, стільців, ліжок), виготовлення декоративних тарілок, ложок, топірців, шкатулок тощо. Різьбою прикрашалось і житло: двері, вікна. Неперевершені зразки різьби

¹ Гоголь М. Сбор. соч. в VII томах. - Т. VI. - М., 1986. - С.92.

по дереву залишили нам всесвітньовідомі майстри з Прикарпаття. Серед них родини Шкрібляків - Юрій та Микола, Гондураків - Петро, Юрій та Іван, Корпанюків - Юрій, Семен, Якуб'яків - Федір, Лукина, Борис. Майже у кожному карпатському селі є свої майстри різьби, існують не один десяток років школи цього виду народного мистецтва. В нашому краї це - Яворівська школа, Річківська, Брустурівська, Косівська та інші.

Для нас стало звичним захоплюватись творами професійних художників, які пишуть найрізноманітніші за тематикою живописні полотна. Але ми нерідко і не догадуємось, що в нашого народу є свої майстри пензля, мистецтво яких досягає високої досконалості і всенародного визнання. Природний дар і виключна працьовитість допомагають їм створювати неповторні, оригінальні твори. Наприклад, полотна народних художниць Катерини Білокур (Київщина) і Параски Хоми (Івано-Франківщина) відомі не тільки в Україні. Користуючись особливою технікою художнього письма, ці народні майстрині проникли у світ природи, глибоко і тонко розуміють "душу" і "мову" дерев, квітів, сонця, вітру. На їх полотнах можна побачити химерне розмаїття і плетиво кручених паничів, рож, маків, півоній, чорнобривців, які глибоко зворушують серце, приносять велику естетичну насолоду.

Маленьке село Опішня, що на Полтавщині, виростило цілі династії народних майстрів, які виготовляють чудові керамічні вироби, фігурний посуд, іграшки, скульптури. А на Дніпропетровщині, в селі Петриківка, ще в другій половині XVIII ст. народився цікавий вид декоративного розпису. Використовуючи традиційний рослинно-квітковий орнамент, його майстри М.Тимченко, В.Глуценко, А.Пікуш, В.Соколенко за допомогою декоративної станкової графіки виконали чудові настінні розписи, панно, вони мистецьки розписують посуд. Петриківським майстрам належить чимало розписів - ілюстрацій до народних пісень, казок, ілюстрацій до народних свят, обрядів тощо.

Не перелічити того нескінченного розмаїття видів творчості, яким багатий наш талановитий і працьовитий український народ.

Завдання батьків, школи прилучити дітей до цілющих джерел народного мистецтва, поступово вводити їх у світ прекрасного. У сім'ї діти з допомогою батьків навчаються спостерігати, бачити прекрасні речі, виготовлені, кимось із членів сім'ї (шкатулки, вишивки, одяг, меблі тощо), слухати задушевні колискові пісні матері чи бабусі. Далі їх слід залучати до посильної роботи з прикрашення житла, сімейного співу, вишивання, ткацтва, гри, на народних музичних інструментах тощо.

У школі, на уроках трудового навчання чи праці учитель при опрацюванні теми "Робота з тканиною" (2 клас) може розповісти про давній спосіб виготовлення полотна у слов'ян, познайомити учнів як діє ткацький верстат, які існують прийоми оздоблення виробів з полотна, назвати народних умільців - ткачів, килимарниць, вишивальниць, різьбярів.

Розглядаючи тему "Технологія обробки деревини" (2-3 клас), дітей можна зацікавити розповіддю про те, що з деревини народні умільці навчилися не тільки будувати різні споруди, виготовляти речі домашнього вжитку, але й з допомогою різьби, випалювання, вирізання, виточування прикрашати їх. Учнім можна показати зразки різних меблів (столи, ліжка, лавки, стільці, шафи), речей домашнього вжитку (шкатулки, тарілки, ложки, сільнички, барильця, товкачі, качалки тощо), виготовлених народними майстрами.

Значні можливості для ознайомлення учнів з народним мистецтвом має позакласна і позашкільна робота. Це - гуртки художньої самодіяльності (хоровий, танцювальний, драматичний), де можна вивчати народні пісні, танці, готувати вистави, розвивати художні смаки, природні задатки дітей. Справжню естетичну насолоду приносить участь учнів в роботі гуртків "Умілі руки", "М'яка іграшка", "Вишиваночка", а також в гуртках "Юна килимарниця", "Юний різьб'яр" тощо.

Доцільно, щоб керівниками цих гуртків були батьки учнів, які розуміють і знають виховну силу народного мистецтва. Та найкраще цю роботу доручити відомим майстрам народного мистецтва, які будуть навчати учнів не тільки премудростям танцю, співу, різьби чи вишивання, але й вселять у дитячі душі моральність, естетику народного мистецтва, його високі національні риси і особливості, сприятимуть привиттю любові до мистецтва і традицій своїх дідів і прадідів, будуть продовжувати і розвивати їх для наступних поколінь.

Народний досвід естетичного виховання цінний тим, що діти у практичній роботі, під наглядом старших набувають мистецьких умінь, формують свої художні смаки та ідеали і разом з тим поступово опановують національний дух, що проявляється у багатющому жанровому розмаїтті народного мистецтва, його глибинному змісті, гуманістичних цілях і завданнях.

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР

Наш народ за свою багатовікову історію виховання підростаючих поколінь довів, що його результати у значній мірі залежать від природи, яка оточує дитину. Тому у становленні кожного покоління наш народ провідне місце відводив принципу природовідповідності виховання. Цей принцип лежить в основі цілої системи історично обумовлених дат, подій, свят, традицій, звичаїв і обрядів, спостережень за навколишньою дійсністю.

Кожен день року у наших пращурів позначався не тільки матеріальними здобутками, але й духовними. В комплексі вони становлять народний календар, який діє протягом року. Педагогіку народного календаря називають педагогікою життя і праці, добра і краси, бо все, що наш народ здійснює у щоденній праці, по-

буті, дозвіллі, адекватно зафіксовано у культурі його ставлення до живої природи її змін і специфічних ознак.

Прилучаючи молодь до знань народного календаря, батьки, вчителі, вихователі мають спрямувати свої зусилля на розвиток у неї милосердя і поваги до прекрасного світу живої природи, її незліченних багатств і щедрот, розуміння змін, відчуття її "душі". Кожна дата, свято, урочистість народного календаря рясніють традиціями і звичаями, які пов'язані з природою, її змінами, працею людей, їх духовним розвитком та збагаченням. Візьмемо для прикладу місяць вересень.

Вересень - перший місяць осені. У стародавніх римлян він був сьомим місяцем року й іменувався *септем*, що означає сім. Після календарної реформи, яку провів Юлій Цезар, вересень став дев'ятим місяцем року, але назви своєї не змінив. *Септембер* - найпоширеніша його назва в різних країнах світу.

Українська назва - *вересень* - походить від того, що в цю пору цвіте верес (вічнозелений кущ лікарської рослини). У народі цей місяць називають *листопадником*, *золотисником*, *рум'янцем осені*, *вечором року*, *новоселом осені*. Про нього кажуть: *початок вересня погідний - такий буде і кінець*. *Грім у вересні - на теплу і тривалу осінь*. *У вересні ліс рідший, а пташиний голос тихіший*.

Цікавими були і християнські свята у вересні, прикмети, пов'язані із змінами у природі, народні поради до цієї пори року.

6 вересня - Євтихія.

Якщо в цей день дощ, то буде суха осінь і добрий урожай на майбутній рік.

7 вересня - Вартоломія. *Треба сіяти жито.*

11 вересня - Івана Предтечі - хрестителя Ісуса Христа.

В цей день люди постять, не працюють. Особливим гріхом вважалось, якщо щось різати, рубати, сікти. Селяни казали: "Предтеча зве птахів до втечі". Після цього дня птахи починали відлітати у вирій. Коли журавлі летіли на південь -

на ранню зиму. Журавлі летіли високо - зима ще далеко, журавлі летять низько - зима вже близько.

14 вересня - Семенів день.

Поstrигали хлопців, вони вперше сідали на коня. Молодь починали вечорниці, можна було засилати старостів. Народні майстри починали ткати килим, приступали до роботи столярі, ковалі, стельмахи. На городах і у полі починали копати картоплю.

17 вересня - день пророка Мойсєя.

18 вересня - день Захарія і преподобної Єлизавети, батьків Івана Предтечі.

19 вересня - день Михайла - чудотворця.

День стає коротким. Вночі можливі перші заморозки.

21 вересня - Різдво Прєсвєтї Богородицї.

День свєтє всїх майстрїв.

24 вересня - Федори.

Осїннє рївноденнє. Початок затєжних дощїв.

25 вересня - Сергїя.

На городах рубають капусту.

26 вересня - Корнїлїя сотника.

Природа лаштуєтьє до зимовї сплячки. Корїнь в землї не ростє, а мерзнє.

27 вересня - Воздвиженнє Животворного Хрєста Господнєя.

У цей день триває другє збираннє меду. Сєляни казали: "Воздвиженнє тепло здвигає, а холод наближає". Ведмїдь лягає до берлоги. Всї гадї збираютьє в кубла перед зимовою сплячкою, залїзають у землю, щоб перебути зиму. В цей день ходити у лїс не можна. Останнї птахи відлітали у вирїй.

30 вересня - день свєтїх великомучениць - Віри, Надїї, Любовї і їхнїої матерї Софїї.

В цей день жїнки не починали будь-якої важливої роботи. В церквах правитьє служба, не можна шити, рїзати, прати білизну. Цього дня постять.

Лїкарськї рослиннє у вереснї

У цю ранню осїнню пору збирають шишки вїльхи і кору дуба. Їх застосовують при порушеннї функцїї кишечника, при його атонїї. Зривають полин і сушать його - це жовчогїнний засїб. Сєляни кладуть засушений полин на пїдвіконнї, пїд образами, над порогом - від нечистої сили. При епїдемїї грипу - цей засїб - дуже гарна профїлактика.

У вереснї заготовляють хвоєю сосни, сушать її, щоб зимою робити проклади, якщо не гоятьє рани або нїють суглоби при ревматизмї. Дуже кориснї купелї з хвої при захворуваннї нирок, бронхів, нервової системи.

У першїй половинї вересня рвуть плоди шипшини і глоду. Їх п'ють при пїдвищеному тиску, а також при авїтамінозї.

Ознайомленнє з кожним мїсяцем народного калєндаря за свїдчує, що наш народ сконцентрував у них свїй багатий життєвий досвїд, колективний розум, найкращї за змїстом і виховною метою звичаї і традицїї. Вони відображають нацїональний характер народу, його самобутнїй культурно-їсторичний шлях.

Головне завданнє школи - поступово знайомити учнїв з датами народного калєндаря, що допоможе їм цїлеспрямовано і послїдовно засвоювати те життєве корїннє, на якому проростає і розвиваєтьє сучасна українська нацїональна культура і духовнїсть.

У навчальному процесї початкової школи на уроках рїдної мови, читаннє, природознавства, ознайомленнє з навколишнїм свїтом, учитель може стосовно до теми і пори року використовувати матерїали народного калєндаря для поповненнє знань учнїв з етнїчної їсторїї українцїв, елементїв традицїйно-побутової культури, народних традицїй і звичаїв, якї відбивались у повсьякденнїй працї нашого народу, її змїнах вїдносно пїр року.

Наприклад, у 2-3 класі на уроках читання в темах “Осінь щедра, осінь золота”, “Зима-білосніжна”, “Цікавий світ навколо тебе”, “Україно, краю рідний...”, “А вже весна, а вже красна”, “Рідна матуся”, “І вкрились луки цвітом, вітаючись із літом”, відомості з народного календаря (прислів'я, приказки, прикмети, поради, застереження тощо) розширять знання учнів про національні цінності, духовний світ нашого народу.

Не слід обминати народний календар на уроках природознавства. При розгляді тем “Рослинний і тваринний світ лісів, лугів, полів, садів” (3 клас), проведенні спостережень чи екскурсій учитель може широко використовувати дані народного календаря, які допоможуть учням глибше засвоїти поданий матеріал. Наприклад, у вересні-жовтні, спостерігаючи за явищами природи, поведінкою тварин, птахів та працею людей в полі, на городі учні можуть використати такі народні прикмети, поради народного календаря, що характерні для цих місяців: *хто цілий рік байдикує, той навіть у вересні голодує. Прийшов Вартоломій (7 вересня) - жито на зиму сій. Грім у вересні віщує довгу осінь. На початку вересня подивіться на місяць. Якщо він перекинув свій “серп” на “спину”, ріжками догори, то довго буде сонячна тепла погода.* 4 жовтня - день апостола Кіндрата. В цей день починали готуватись до зими. Про тих, хто легковажив, казали: “Пустий господар по Кіндраті не має ще кожуха в хаті”. *Якщо на Кіндрата різкий північно-східний вітер - на холодну зиму. Якщо на Фоки (5 жовтня) листя з берези ще не опало, то сніг ляже пізно. Коли ж дерева звільнилися, то наприкінці січня буде тривала відлига. Якщо до середини жовтня не опало з беріз листя сніг ляже пізно.*

Наші працюри навчилися “читати” і відчувати природу, проникали у сутність речей. Для них небесні світила: Сонце, Місяць, Зорі, прикмети неба були живими істотами, бо за їх “поведінкою” можна було визначити погоду на день, тиждень, місяць, а то й цілий рік. Люди, шляхом спостережень збагнули, що і тварини (свійські та дикі), птахи, рослини, комахи, риби також добре

відчують “душу” природи, а потім змінюють свою поведінку, ставлення до людей. Розуміння змін у живій і неживій природі дозволило людям передбачати погоду, а звідси відповідно планувати роботу, ставити перед собою головні, невідкладні завдання на сьогодні, а щось переносити, відкладати на завтра чи на дальшу перспективу. Тобто народний календар має і особливість прогнозувати, передбачати, дивитись на світ і життя людей у перспективі.

Щоб народний календар входив у повсякденне життя учнівської молоді доцільно вести записи спостережень. Для цього у класний журнал спостережень природи можна ввести графу “Народні передбачення природи”, в якій би була зафіксована передбачувана в той чи інший день погода. В кінці місяця учні підведуть підсумок того, що справдилось, а що ні. Тоді “прогностик” не буде для них “мертвим” вантажем, а додатковою інформацією, яка сприятиме активізації навчання.

Великий виховний вплив на учнів мають ті свята та урочистості народного календаря, що проводяться разом з дорослими. Це в першу чергу цикл Різдвяних і Великодніх свят Івана Купала, свято першої борозни, День Матері, свято першого снопа, свято Врожаю.

Ідучи за народним календарем, учитель може поздоровити учнів (дівчат та хлопців), які народилися в день свята Марії, Анни, Софії, Анастасії або в день свята Василя, Івана, Михайла, Петра тощо. Це принесе їм радість і запам'ятається їм надовго.

Народний календар є основою родинного календаря, який включає найбільш пам'ятні і дорогі серцю членів кожної родини, сім'ї дати і події в їхньому житті.

Таким чином, народний календар є синтезуючим і комплексним видом багатовікового досвіду, знань і практики нашого народу про взаємозв'язок природи і людини, її духовного світу та культурно-історичних надбань.

Народний календар, при умові доцільного використання у виховній роботі з учнівською молоддю, "створює той національний колорит, ту цілісну культурно-історичну життєдіяльність; національну самобутність, яка є:

1) могутнім стимулятором творчості народу, невичерпним джерелом його мистецької, культурної діяльності;

2) оригінальним внеском народу в світову історію, у взаємозбагачення культур, духовності народів світу;

3) фундаментальною природовідповідною основою виховання підростаючих поколінь створення національної системи виховання".¹

НАРОДНІ СИМВОЛИ

Наш народ виражав свої уявлення, почуття, мрії, ідеали за допомогою особливих умовних знаків - дерев, рослин, птахів, квітів, вишивки. Це, очевидно, тому що на них дуже багата і щедра наша земля, а народ наш - талановитий і працьовитий. Народна символіка широко використовувалась у повсякденному житті, надавала звичайним буденним справам людей особливої урочистості, святковості, а нерідко чарівності і таємничості.

Своєрідну пальму першості серед символів українського народу займає скромне деревце - калина. Вигойдана луговими травами, солов'їними співами стривожена, у чистих росах скупана, коханням освячена - калина споконвіку уособлює людську красу, гідність, чистоту помислів і добрих надій. Калина в нашого народу - то не тільки символ краси, щастя, а й символ надії і розвитку рідної землі.

¹ Основи національного виховання. Концептуальні положення / За ред. В. Кузя, Ю. Руденка, З. Сергійчук. - Умань, 1993. - С. 25.

*"Тей у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася,
А ми туго червону калину підіймемо,
А ми нашу славицу Україну розвеселимо".¹*

Ставлячи собі за мету ознайомити молодших школярів з калиною - символом, учитель, вихователь групи продовженого дня має познайомити їх з самим деревцем, розповісти, де воно найбільше любить рости, як його доглядати, які його особливості. Добре, щоб і самі діти при цьому доповнювали його розповідь, говорили, за що вони люблять і шанують це чарівне дерево, що про нього знають. На допомогу учителю рекомендуємо використати такий матеріал у бесіді з дітьми:

"Калинові кетяги, пучки, квіти супроводжують нас все життя. Біля кожної української хати господарі висаджували це дерево, що символізує мир і щастя, добробут і злагоду в родині. Букетом з калини прикрашали новозбудовану хату. Новонароджену дитину прикрашали червоними гронами калини, а на її хрестини гості приносили калинові квіти, щоб, висушивши їх, мати купала в них дитину - на вроду, на красу. Хлопчиків до калинового цвіту додавали й дубовий листок - на красу, на силу. У калинових вінках зустрічали дівчата свою долю на святах і гулянках. На весіллях калиною оздоблювали коровай та гільце, вбрання нареченої, одяг молодого та весільні вінки, щоб підкреслити вірність і щасливе майбутнє наречених, чистоту їх подружнього життя.

Кетяги калини господині розвішували над образами, на горищі, під стріхою, над одвірком, у коморах чи сінях, клали на підвіконні, щоб вони всю зиму нагадували про тепле літо, вселяли в душу членів родини добрі і світлі помисли, бадьорість та здоров'я.

Треба зауважити, що калина в нашого народу виступає символом вірності і любові до рідного краю, мужності і незалежності в боротьбі з нападниками та завойовниками рідної

¹ Найкращі пісні України. Народна книжка / Упор. М. Шевченко. - К., 1992. - С. 84.

землі. Калина завжди нагадує про рідну домівку, родичів, вони - символ отчого краю, що пам'ять людську береже. Умираючи на чужині далеко від рідної домівки, козак:

*Звелів собі насипати високу могилу,
Звелів собі посадити в головах калину:
"Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти,
Будуть мені приносити з України вісті!"¹*

Молодші школярі люблять це чарівне деревце і зможуть, за завданням учителя, посадити весною кущі калини на пришкольній ділянці, біля своїх осель, на узліссі, на галявинах. Їм під силу і догляд за калиною, збір її плодів. Учні могли б зібрати численні легенди і перекази про калину, пісні, прислів'я, приказки, загадки. На допомогу вчителю подаємо орієнтований сценарій уроку народознавства "Зоряна калина" (Додаток 2).

Вихованню любові до рідного краю, його природи буде сприяти також робота вчителя щодо ознайомлення учнів з такими символами, як верба, тополя, барвінок.

Верба - ніжне дерево, дуже любить вологу. Вона росте там, де течуть джерельні води. Її садять навколо осель, нею обсаджують городи, левади, придорожні смуги. Верба вважалась священним деревом у слов'ян, бо вона уособлювала бога сонця Ярила, що дав людям вогонь. Верба була символом родинного вогнища. Тому це дерево у слов'ян вважалося святим. Розпущені пухнасті котики нагадували про прихід ранньої весни. Верба - перше деревце, яке освячували в церкві Вербної неділі і, прийшовши додому, повідомляли родичів про те, що за тиждень Великдень, зберігають освячені гілки верби за образами, як збавительку від різних хворіб, що ними страждають люди і тварини. Знаючи бабусі купали у вербовому відварі дитину при світлі повного місяця, приговорюючи: "Місяцю - Адаме, ім'я тобі Авраме, дай тіла на сі кості, а як не даш, то приймай моці". У

народній творчості верба була супутницею і місцем масових людських зібрань, ігрищ, молодечих забав:

*"Не стій, вербо, над водою,
Бо холодна вода під тобою!
Та стань, вербице, на улиці,
Де челядонька збирається..."*

Уславлені в нашому народі і вербові вироби. З неї виготовляли легкі човни, кобзи, бандури, вулики, численні речі домашнього вжитку - ложки, тарілки, а вербові дудки видавали чарівні звуки. З тонких і гнучких вербових гілок плели рибальське знаряддя, кошики, деталі одягу, іграшки тощо.

Діти разом з учителем можуть збирати казки, легенди і пісні про вербу, ознайомитись з виробами з верби, подивитись, як працюють народні умільці, виготовляючи різноманітні вироби з верби.

Нагадаємо вчителю назви народних пісень, у яких оспівується верба, а разом з нею і жіноча доля: "Вербова дощечка", "Ой у полі верба", "Ой вербо, вербо", "На городі верба рясна", "В кінці греблі шумлять верби", "Не стій, вербо".

Молодшим школярам можна запропонувати на уроках рідної мови, читання або природознавства прислів'я і приказки про вербу та пояснити їх зміст: "Верба пожиточніша від яблінки", "Де верба, там і вода", "Там криниця, де вербиця", "Дарма верба, що груші нема аби зеленіла", "Де не повернешся, золоті верби ростуть", "На вербі груші, а на осиці кислиці не ростуть", "Пішов у лузі пасти кози", "Зігнувся як верба над водою".

Діти із задоволенням візьмуть участь у конкурсі на кращий малюнок під девізом "Без верби і калини - нема України", конкурсі віршів і пісень про ці символи, а також у написанні робіт на тему: "На городі верба ясна", "В кінці греблі шумлять верби", "Ой у лузі червона калина", "Зацвіла в долині червона калина..." Найрізноманітнішими можуть бути письмові вправи та усні завдання

¹ Українські народні ліричні пісні /Упор. М.Гордійчук, А.Кінько, М.Стельмах.- К., 1960.- С.482.

учням 3-4 класів з використанням слів “калина” і “верба” при вивченні частин мови.

Українському народу близький і дорогий такий символ, як тополя. Це струнке і красиве дерево наші пращури садили біля своїх жител, а також там, де відбувались народні зібрання. Біля придорожних тополь завжди зупинялись на відпочинок мандрівники, у їх затінку ставили у спеку свої воли чумаки, що їздили у Крим по сіль. Вони відчували тут полегкість, чисте западне повітря, тут було легко їм дихати і набиратись сили.

Тополя - міфологічний образ давніх слов'ян. З тих давніх часів збереглося свято тополі, що відзначалось наприкінці весни. У суботу, перед зеленими святами, гілки тополі втикали у ворота, щоб відганяти злих духів і відьом. Тополя, як калина і верба, завжди виступала символом рідної сторони, отчого краю, тієї сільської картини - ідилії, що її так майстерно змалював наш великий Кобзар:

*“Тополі по волі
Стоять собі мов сторожа,
Розмовляють з полем.”¹*
 (“Сон”)

*“Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколисті тополі...”¹*
 (“Княжна”)

*“По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.”²*
 (“Тополя”)

Тополя - найбільш вражаючий жіночий символ. Дівоча краса, дівочий гнучкий стан в народі завжди порівнювався з красунею-тополею (“Струнка, як тополя”, “Одинокка, як тополя”, “Пряма, як тополя”). У народних піснях, легендах, переказах часто звучить

мотив перевтілення дівчини в тополю, через сімейні незгоди між матір'ю і дочкою, яка не хотіла підкоритись її волі (Легенди “На широкім полі висока тополя”, “Оженила мати неволею сина”, “Ой у лісі при тополі стоїть кузня над водою”).

В Україні іменем цього дерева називали поселення: Тополі, Тополеве, Тополя, Тополівка. Тополя і верба завжди були символом рідної землі, Батьківщини. Це - лебеді материнства, що супроводжують людину все життя:

*“І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть”.*

Як без верби і калини нема України, так без хліба і рушника не можна уявити собі жодної української хатини, жодного свята нашого народу. Рушник - особливий символ українців, який супроводжує їх від народження і до смерті. Новонароджену дитину бабка-повитуха приймала у породіллі на рушник. При зведенні хати рушниками застеляли підвалини, хлібом-сіллю на рушнику освячували початок жнив. На рушниках опускали домовину з небіжчиком тощо. Дівчина, яка виходила заміж, повинна була вишити декілька рушників, якими в'язали старостів, стелили під ноги молодим - в добру і щасливу життєву дорогу. Якщо син їхав далеко від рідного дому, то мати давала йому вишитий рушник - на щастя і швидке повернення. Дорогих серцю гостей зустрічали з хлібом-сіллю на вишитому рушнику. Рушник дарували хорошим людям на згадку про щось дуже дороге в житті.

Немає, здається, жодної хати, котрої би не прикрашали рушниками. Чи то була одинока хатина вдови, чи то тісна багатодітна оселя, приземкувата мазанка на півдні України або курна хата поліщука - всюди палахкотіли багатством кольорів рушники. “Хата без рушників, - казали в народі, - що родина без дітей”.

Рушник з давніх-давен символізував не тільки естетичні смаки, він був своєрідною візиткою оселі та її господині. По тому

скільки і які були рушники, створювалась думка про жінку, її дочок, про сім'ю. Орнаменти рушників мали характерні регіональні особливості, за якими розрізнялись "подільські", "поліські", "київські", "гуцульські", "галицькі" і т.д.

Беручи початок з незапам'ятних часів, народна вишивка, з якої пізніше пішов рушник, прикрашання одягу, була поширена ще у скіфів у VI столітті. Вона ідентична з вишивкою українського народного костюма XVIII - XIX століть. Дослідник І.Вердум, подорожуючи по Україні у 1670-1672 роках, писав: "На Русі носять мужчини й жінки селяне гніду опанчу з сукна, яку самі виробляють... Селяне-козаки носять літом опанчу з білого сукна, зимою з баранячих кожушин, котрі сягають від шиї аж до ніг; вишивані на плечах взорами червоними, жовтими, гнідими та ін. кольоровими шкірами виглядають дуже добре..."¹

Іздавен, як тільки в родині підросли дівчатка, бабусі, матері намагалися готувати придане - вишивати рушники, сорочки, блузки, пошивки, серветки. У переважній більшості до цього рукомистества привчали підлітків.

Пошана до праці, що обов'язково поєднувалась з практичною доцільністю, формувала почуття любові до рідного дому, занять старших, результатів їх праці. Це не було модою, а природною потребою. Про вдатливість молоді дівчини судили не з кількості шовків, придбаних у заморських країнах, а з власноручно вишитих виробів.

Отже, рушник, вишивка свідчили, як молоді шанують свою історію, працю і звичай рідного народу. Рушник, вишивка символізують і показують, які люди живуть в тій чи іншій оселі. Якщо працюватимуть, охайні, доброзичливі і щирі, то й рушники тут є, вишиті дбайливо, з любов'ю, майстерно. Тут вони передавались з діда-прадіда, від покоління до покоління, були берегинею роду. Моральні засади такої сім'ї були міцними і позитивно впливали на

дітей. Вони виростили працюватимуть, чесними, шанобливо ставились до батьків, продовжували сімейні традиції.

Поданий нами матеріал учитель може використати при проведенні бесід і ранків з дітьми, уроків з народознавства. В класі можна організувати виставку рушників, запросити народних майстринь, щоб вони показали дітям, як вишивають рушники, які існують прийоми цієї складної, кропіткої і прекрасної роботи.

Було б добре, коли діти з допомогою вчителя збиратимуть вірші, пісні, перекази, загадки про вишивку, її особливості у різних регіонах України. Зібрані матеріали можуть поповнити "бабусину скриню", куток з народознавства, обладнаний в класі, шкільний музей історії села.

Та найголовніше завдання вчителя - залучити учнів до гурткової роботи, де б вони могли навчитись вишивати, оволодіти технікою цього древнього мистецтва наших талановитих предків. А через це пройнялись любов'ю і пошаною до цього дивного виду народної творчості, що став символом краси, праці, морального обличчя українського народу.

Отже, символи українського народу - калина, верба, тополя, рушник, вишиванка - це живі свідки нашої історії, творці його моралі і духовності. І коли діти будуть знати їх, то і пошана, повага до народу, рідної землі, до всього, що створено руками дідів-прадідів, буде особлива. Бо символи наші еднають людину і природу, а повага і пошана до всього живого робить кожного добрим, щирим, спонукає зберегти національний дух, культуру, не дасть перервати ланцюг історії, виховає активних продовжувачів нашої високої моралі.

¹ Січинський В. Чужинці про Україну.- Львів, 1991. - С.35.

НАРОДНІ ПРИКМЕТИ І ВІРУВАННЯ

Складовою частиною культурно-історичного досвіду українців є народні прикмети. У них зафіксовані згустки народного світосприймання, важливі явища та події життя, які часто відображені у відшліфованій історичним досвідом словесній формі і вживаються у народній мові як крилаті вислови, усталені висловлювання.

Спостереження людей за явищами природи, порами року, рослинним і тваринним світом розвивали любов до рідної землі, її багатств, сприяли відчуттю рідної природи, поглиблювали людське мислення, сприяли прогнозуванню майбутнього, застерігали від небажаних вчинків. Народні прикмети втілюють у собі асоціативне мислення, зорові образи, звукову різноманітність природи, її колірне багатство. Вони допомагають орієнтуватись у складних географічних, кліматичних та інших умовах, сприяють подоланню труднощів, дисциплінують людину.

У прикметах відображена синівська любов до землі, необхідність її збереження (*“Земля-мати, її не можна бити”, “Земля-трудівниця, аж парус та людям хлів готує”, “Земля є найбагатша, вода - найсильніша”*). Народні спостереження допомагають передбачити і врахувати в практиці життєві явища, події (*“Ранній грім-родючий рік”, “Зозуля закувала - пора сіяти льон”, “Якщо тихо і пече сонце - буде гроза”, “Місяць у кружку несе воду у своєму ріжку”*).

Народні прикмети нерідко набувають форми прислів'їв, приказок, відображають життєві правила, норми поведінки (*“Неправдою світ пройдеш, та назад не вернешся”, “Вірність у коханні приносить щастя”*).

Несучи у собі високий педагогічний заряд і виховні можливості, народні прикмети ще не стали предметом систематичного наукового вивчення та використання у виховній роботі з учнівською молоддю. Вчителі не мають єдиної думки про

виховні можливості народних прикмет, ставляться до цього жанру народної творчості з певною недовірою. Це хибне уявлення про народні прикмети у частини педагогів треба розвіяти. Адже, дбаючи про моральне виховання молодших школярів, ми формуємо у них любов до рідної землі, повагу до людей праці, їх досвіду і практики. Народні прикмети привчають бачити красу навколишнього світу, роблять людей добрішими, а головне спостережливими і уважними. Народним прикметам характерна конкретика і тому діти вірять у них. Вони близько сприймають і розуміють те, що чують, бачать навколо себе. Дитина, яка спостерігатиме за деревами, квітами, діями і вчинками тварин, буде бережливо і доброзичливо до них ставитись, не наважиться ламати дерева або знущатись над тваринами чи птахами.

Учителю доцільно привчати дітей бачити навколишній світ у всій його красі і різноманітності і при будь-якій нагоді наголошувати про це дітям. Це можна робити під час прогулянки, екскурсії в ліс, гай, поле чи парк:

“Діти, гляньте довкола. Все, що нас оточує, є неповторним. Візьміть у руки листочок клена, ще один. Вони схожі? Так! Однакові? Ні! Кожен з них має свої особливості. Кожен різний. У природі немає нічого однакового. Гляньте на небо. Ви бачите вечірню веселку? Це - на гарну погоду. А якщо вона з'явиться зранку - буде дощ. Коли буває дрібний дощ зранку, то буде гарна погода вдень. Діти! Звернімо увагу, як народ конкретно і точно говорить. Ось приклади: “Черемха зацвітає перед останніми весняними приморозками”, “Коли дуб раніше від ясена розпускається - на сухе літо”, “Грім на початку квітня - на тепле літо”, “Влітку сонце зранку сильно припікає - на вечір дощ буває”, “Взимку світлі стовпи біля сонця - на тріскучі морози, влітку - на посуху, спеку, вітер”, “Кішка мьється - дощ замовляє”, “Павуки мляві і бездіяльні, не лагодять порвану павутину - не надійтеся на погожу днину”, “Риба грає, виблискує з води - гарної погоди жди”, “У небі

виграє гайвороння і стрімко падає до землі - незабаром почнеться хуртовина”, “Комахи ховаються - дщ навис”.

Навчити дітей спостерігати за навколишнім світом - значить привити любов до оточуючих явищ природи, її живого організму. Тоді діти поступово збагнуть що їхні прадіди, дідусі, бабусі, батьки десятиліттями спостерігали за природою, її змінами, щоб вивести якесь конкретне правило, побудоване на основі причинно-наслідкових зв'язків. А звідси у них формувались і високі моральні якості любові до всього живого, бажання зберегти природу в її неповторній красі і величі для наступних поколінь.

Під час збору і запису прикмет учні будуть удосконалювати свої знання з рідної мови та читання, спільно з дорослими доторкнуться до історії народних прикмет, яка завжди є мудрим вчителем і порадиником.

На уроках рідної мови у 2-му класі при вивченні теми “Іменник” рекомендуємо використовувати речення: “Сонце заходить червоно - на вітер”, “Місяць у кружку несе воду у своєму ріжку”, “Зірки на небі згущуються на сніг”, “Небо темніє - дощем посіє”, “Прозоре повітря взимку - на мороз”, “Нічний вітер у день воду робить”, “Сильна тяга у печі - на мороз”, “Червоні хмари вранці - на вітер”, “Після туманного ранку часто буває ясний день”, “Послаблення дощу надвечір віщує поліпшення погоди”, “Тій на деревах обіцяє мороз”, “Сильний вітер під час снігопаду віщує швидке припинення опадів і потепління”, “Райдуга після дощу тримається довго на негоду”.

При вивченні теми “Прикметник” в 2-му класі можна використати такі речення: “Пізнiчний вітер очищає небо від негоди”, “Східний вітер сухий і дощу не приносить”, “Кішка качається - гарна погода передбачається”, “Сильна тяга в печі на мороз”, “Подув гарячий вітер - чекайте дощу” та інші.

На уроках читання розділ “Усна народна творчість” (2, 3, 4 класи) можна доповнити темою “Народні прикмети”.

При вивченні в 2-му класі розділу “Осінь щедра, осінь золотава” доцільно використати прикмети “Шпаки довго не відлітають - на суху осінь”, “Якщо снігур восени пищить - на ранню зиму”, “Якщо вересень теплий і сухий - чекай пізнього приходу зими”, “Якщо осінь з дощами - такою ж і весна буде”.

При вивченні розділу “Зима-білосніжка” у 2-му класі можна подати дітям прикмети, пов'язані з цією порою року: “Ранній сніг - рання весна”, “Снігова зима зтяжна весна і дощове літо”, “Якщо лютий холодний - погоже літо” та інші.

Розділ “А вже весна, а вже красна” можна доповнити такими прикметами: “Холодна весна - літо з градом”, “Теплий березневий вітер - буде тепле дощове літо”, “Якщо в середині березня тепло - буде тепле літо”, “Побачив шпака - весна на дворі”, “Якщо з настанням весни теплі дощі зганяють з полів сніг, влітку не буде сильних гроз, а якщо сніг сходить тільки від сонячного тепла, літо буде з грозами і бурями”, “Якщо ранньої весни блисне блискавка, а грому не чути, літо буде сухе”, “Сильно гримить у березні - на погідне, тепле літо”, “Перший грим навесні - ознака того, що настане тепло”.

У 3-му класі при вивченні теми з природознавства “Дерева, куші, трав'янисті рослини” варто згадати про синоптичні властивості деяких рослин: “Запах бузку посилюється - на дощ”, “Шишина свої пуп'яники не розкриває - дощової погоди чекає”, “Кульбаби рясно вкрили всю долину - на ясну погідливу днину” та інші.

Радимо згадати про “Живі барометри” при вивченні теми “Звірі, птахи, комахи”: “Кіт на піч - студінь у двір”, “Гусак лапу піднімає, щоб зігріти - буде студінь”, “Павук снує павутину колесом на гарну погоду”.

У позакласній роботі народні прикмети будуть доречними у проведенні з учнями ігор, вікторин, КВК, свята “З народної скарбниці”, подорожі в історію прикмет, конкурсу на кращого збирача прикмет, на кращу ілюстрацію до прикмет, ранків “Прикметам вір, але перевір”. У класі варто випускати народний календар або щомісячну газету, в якій виділити місце для народних прикмет.

Давно перевірено, що прикмети унормовують поведінку людей у ставленні до природи, її явищ і стихій: вогню, води, вітру, сонця, місяця, зір, грому, дощу, морозу, гаїв, річок, звірів, птахів тощо.

Стихії вогню і води у народі вважають священними. Тому на вогонь і воду не можна плювати, з вогнем не можна гратись, бити палицею. Вогонь і вода мають потужну очисну силу. За народним звичаєм, свяченою водою люди скроплюють житло, хворі частини тіла, обливають нею молодь. Замітати вогонь можна лише чистим віником.

Сонце, місяць і зорі також вважаються священними. На них не можна показувати пальцями, кривитись або показувати язика.

Особливою пошаною у народі користується земля. За звичаєм і доброю прикметою землю цілують, йдучи в далеку дорогу і повернувшись із мандрів. До свята Благовіщення (25 березня за старим стилем) звичай не велить чіпати землю для посіву городніх культур. Землю не можна без потреби бити лопатою, заступом чи іншим інструментом, бо вона "жива".

Різні небесні знамення вважаються знаками Божими і спонукають людей до каяття. Тому, побачивши будь-яке знамення, слід помолитися. Особлива увага при цьому надається блискавці і грому. Так під час грози не можна їсти, не дозволяється також співати. Блискавка вважається розкритим небом і тому її світло - священне.

Класовод, батьки, вчителі мають знати найважливіші звичаї, прикмети і вірування про природні явища, небесні світила. На уроках природознавства можна і буде доречним нагадати дітям, як наші предки ставились до різних природних явищ, рослин, тварин, землі, води, вогню.

Так, при вивченні в 3-му класі тем з природознавства "Пори року", "Вода", "Рослини", "Тварини" з учнями доцільно вивчити прикмети щодо передбачення погоди:

На Якова (22 жовтня) зима стає на ноги. Після Якова осінь вже заплакала.

Якщо в день Апостола Филипа (Філіпа) (27 листопада) хмарно або сніжно травень буде негожий.

Яка ніч у Пилипівку, такий день у Петрівку.

Учитель має в доступній формі розповідати дітям про єдність природи і людини залежність її стану здоров'я, настрою і моральних якостей від природи.

Цю роботу можна продовжувати під час екскурсій в ліс, гай чи поле. Вона буде сприяти вихованню у молодших школярів поваги до всього живого, діти з пошаною будуть ставитись до старших членів сім'ї, які навчили їх розуміти ті чи інші прикмети.

Окремі народні прикмети близькі до вірувань, ворожінь, різних обмежень. Вони відображають специфічні способи мислення наших предків, служили своєрідними формами самовиховання, самовдосконалення і самодисципліни. Про це у народній творчості свідчать думки про дні тижня (подаємо з книги О.Ковальчук):

- Понеділок** - свято відьм і русалок. У цей день не рекомендується починати нову роботу. Хто народився у понеділок - нещасливий.
- Вівторок** - щасливий день для будь-яких починань. Народженому того дня везтиме в усьому і завжди.
- Середа** - день сприятливий для садіння рослин, особливо кукурудзи. Тим, хто народився у середу, доля обіцяє достаток.
- Четвер** - призначений виключно до роботи, веселитись і відпочивати не слід. У четвер народжуються трудолюбиві і мовчазні люди.
- П'ятниця** - день сприятливий для кохання. Тих, хто народився у цей день, очікує щасливе сімейне життя.
- Субота** - рекомендується зайнятися прибиранням квартири, поміняти білизну, викупатись. Народжені в суботу охайні, добрі господарі.

Неділя - вихідний день. Ті, хто народився у неділю, спокійні, врівноважені, трохи ліниві¹

Подекуди люди вірили, що не можна ввечері виносити сміття з хати або витрясати хідники, бо господар стане бідним. Заборонялось когось з членів сім'ї обмітати віником, бо він стане одиноким, всі від нього будуть сторонитись. Коли хтось з рідних поїхав у далеку дорогу, то заборонялось вимітати сміття з хати. Це можна було робити лише тоді, коли він прибув до місця призначення.

Тяжким днем вважався понеділок: у цей день не слід було впускати сторонню жінку до хати чи щось позичати, бо весь тиждень буде поганий. У середу та п'ятницю не можна було когось проклинати, бо прокляття збудеться.

Глибокою таємничістю, гіперболізацією і поетичністю пройняті народні ворожіння, які приурочувались, як правило, до якоїсь події чи випадку у житті людини або ж до свят Різдва, Нового року, Великодня, Андрія, Івана Купала та інших, найбільше ворожіння приваблювали і захоплювали дівчат, які вірили у своє майбутнє щастя та добру долю. Так, на Івана Купала пізно вночі дівчата пускали на воду віночки з свічками, які повинні були переймати їх наречені хлопці, що стояли на другому березі річки.

На день Катерини (7 грудня), який ще називають святом Дівочої Доли здійснюється цілий комплекс ворожінь. Дівчата до сходу сонця ламали в саду вишневу гілочку і ставили її у воду, якщо гілка до Різдва або до Маланки розів'ється й зацвіте - то і дівоча доля буде прекрасною. Коли ж вона засохне - то дівчині щастя не усміхнеться.

Під подушку в цей день клали символічні речі: сушену квітку, колосок пшениці, обручку, квасолину, що з цих речей присниться - те збудеться в житті дівчини. Квітка означала

радісне життя, обручка - одруження, квасолина - прибуток, колосок пшениці - хазяйновитого нареченого.

Цієї ж ночі дівчина чіпляла над вікном рушник, як знак того, що до неї приходить пора заміжжя, якщо на ранок він буде вологий, це означає, що скоро прибуде суджений.

Важко судити чи збувались мрії чи думки дівчат. Та незаперечним є той факт, що ворожіння мають гуманну спрямованість, навіяні молодим людям народною фантазією і творчістю, своєрідним світосприйманням.

Значна частина ворожінь, вірувань відійшли в минуле, забута людьми. Так само і прикмети не всі збуваються, не у всі можна вірити, бо є і такі, що розраховані на марновірів, ледачих, легковажних, злодіїв та інших нечесних людей. Наприклад: *"Чорний кіт дорогу перейшов - не пощастить"*, *"Жінка з порожніми відрами дорогу перейшла чекай біди"*, *"Шкільну сумку повернув замками до себе - одержиш "двійку"*. Марновіри можуть опустити руки, коли якась з цих прикмет справдиться. Але це не так. Працьовитий, старанний учень ніколи не одержить "двійки", яким боком він не повертав би до себе сумку. Дітей треба переконувати, що все у житті створюється завдяки особистим зусиллям, наполегливій праці людини і не варто звалювати власні невдачі на прикмети. У народі кажуть: *"Прикметам вір, але перевір"*. Тобто прикмета не може бути визначальним орієнтиром життєдіяльності, але її роль і місце у виховному процесі незаперечна.

Чимало прикмет, вірувань, ворожінь одухотворюють, "оживляють" природу, сприяють бережливому ставленню до неї, а також стали частиною різноманітних галузей народних знань - народної біології, астрономії, медицини, метеорології, хліборобської справи, а це найкращий духовний дар наступним поколінням.

¹ Ковальчук О. Українське народознавство. - К., 1994. - С. 72-73.

РЕЛІГІЙНІ ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ

Наш народ здавна турбувався про те, щоб кожне наступне покоління росло здоровим фізично і духовно, брало для свого вдосконалення всю сукупність ідеалів, що їх визначила і оберігає упродовж віків релігія.

Релігійне мислення, духовність - це специфічна сфера відображення ідеального життя людини, яка, як правило, має національні ознаки, релігія сприяє утвердженню загальнолюдських ідеалів добра, правди, краси, благородства, милосердя, формуванню в учнів гуманних рис і поглядів на природу, суспільство, відносини між людьми.

Молода людина, пройнята загальнолюдськими ідеалами і цінностями, які сповідує релігія, не може творити зло, приносити шкоду і прикрощі іншим людям, іншими словами, релігія була і є певним стабілізуючим фактором, завдяки якому зростає і примножується духовне багатство суспільства. Ще Платон (350 р. до н.е.) говорив, що "незнання Бога є для держави найбільшим лихом, і хто підриває релігію, підриває разом з тим і основи суспільства".

Хоча в нашій державі церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа від церкви, Конституція України (Стаття 35) засвідчує, що "Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання"¹.

Учнівська молодь нарівні з усіма громадянами України має право сповідувати будь-яку релігію, відправляти релігійні обряди, дотримуватись релігійних традицій та звичаїв.

Звертаючись до вічної книги всіх народів - Біблії, на уроках, при проведенні позакласних виховних заходів, учитель може

знайти в ній чимало моральних заповідей, засвоєння яких буде сприяти розвитку в учнів таких якостей, як доброта, сердечність, співчуття до чужої біди і нетерпимість до будь-якого зла. Наведемо вислови з Вічної книги про ставлення дітей до батьків, про формування у них поваги і пошани до старших:

- шануй батька твого в старості його і не засмучуй його в житті його. Хоч би він збіднів розумом, май поблажливість і не нехтуй ним при повноті сили твоєї;
- шануй свого батька та матір свою, як наказав був тобі Господь Бог твій, щоб довгі були твої дні, і щоб було тобі добре на землі;
- проклятий той, хто легковажить свого батька та свою матір!;
- хто кляне свого батька та матір свою, - погасне світильник його серед темряви!;
- слухай батька свого - він тебе породив, і не гордуй, як постаріла мати твоя;
- хто батька свого і матір свою грабує і каже: "Це не гріх", той розбійнику друг;
- мудрий син тішить батька свого, а людина безумна погорджує матір'ю своєю;
- діти - будьте слухняні у всьому батькам, бо це Господові приємне! Батьки - не дражте дітей своїх, щоб на дусі не впали вони!

Подані заповіді виражають загальнолюдські цінності, вони актуальні для всіх часів і в однаковій мірі служать молоді всіх країн. Молода людина, сприйнявши розумом і серцем ці прості, священні Божі заповіді не зможе творити зло, проявляти душевну черствість, завдавати рідним і близьким неприємностей, грубо з ними поводитись.

Релігія допомагає збагатити духовний світ молодої людини, її моральні засади, навіть, здавалось би у такій простій справі, як вибір імені новонародженого. У нашого народу здавна це було

¹ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. - Івано-Франківськ.- С. 12.

ім'я дідуся - для сина і бабусі - для дочки. Цим підкреслювалось, що внуки будуть вірні добрим справам своїх предків, виростуть здоровими, працьовитими і чесними людьми. Однак, нерідко дитину називали ім'ям святого, якщо вона народжувалась в день свята Івана, Петра, Павла, Миколая, Василя тощо. Дитина, підрісши, повинна би знати, чому її так назвали, довідатись від батьків, якими добрими ділами прославив себе святий, чиє ім'я вона носить, що корисного зробив для людей. Цю добру традицію нашого народу варто продовжувати і розвивати, адже її виховний вплив незаперечний. Якщо ж новонародженій дитині в день релігійного свята давали інше ім'я, то в народі вважали, що її чекає нещаслива доля.

• Використовуючи церковний календар, знаючи дні народження своїх вихованців, учителю варто в день торжества пригадати тому чи іншому учневі, чому його так назвали, що це ім'я означає, до чого зобов'язує.

• Варто зауважити, що серед великої кількості релігійних свят переважна їх більшість спрямована на формування у молодих людей працьовитості, терпимості, милосердя і доброзичливості до оточуючих. Кожному з нас відомо, з яким нетерпінням чекають діти Свята Миколая - 19 грудня. В народну пам'ять він увійшов як захисник хворих, бідних, поневолених і скривджених, заступник правди, справедливості, людської гідності і честі.

• Уміло використовуючи ідею цього свята, учитель має значні можливості для формування в учнів позитивних рис характеру, гуманістичних якостей.

Наводимо для прикладу церковний календар на жовтень.

1.10 - Євменія.	16.10 - Діонісія.
2.10 - Трофима.	17.10 - Єротел.
3.10 - Євстахія.	18.10 - Харитини.
4.10 - Кіндрата.	19.10 - Томи Близнюка.
5.10 - Фоки.	20.10 - Сергія і Вакха.
6.10 - Івана Хрестителя.	21.10 - Пелагеї і Таїсії.

7.10 - Теклі.	22.10 - Якова.
8.10 - Євфросинії.	23.10 - Євламплія і Євламπίї.
9.10 - Івана Богослова.	24.10 - Філипа.
10.10 - Калістрата.	25.10 - Косми.
11.10 - Харитона.	26.10 - Карпа.
12.10 - Кирилка.	27.10 - Парасковії і Назарія.
13.10 - Григорія.	28.10 - Євтимія, Лук'яна.
14.10 - Покрова Пр. Богородиці	29.10 - Лонгіна.
15.10 - Кипріяна і Юстини.	30.10 - Лазаря.
	31.10 - Луки.

• Звичайно, у шкільній практиці треба продумано і виважено підбирати і використовувати релігійнознавчий матеріал. Це повинні бути кращі зразки творів, які відповідають національній ідеї, допомагають збагачувати духовний світ молодої людини. Релігійне виховання не повинно сприяти розвитку почуття неприязні між учнями, батьки яких належать до різних конфесій, а навпаки розвивати терпимість і толерантність у відносинах між однолітками, друзями.

В сім'ї має панувати атмосфера поваги і пошани до релігійних свят, традицій, звичаїв. Діти, на наш погляд, мають з батьками чи старшими членами сім'ї відвідувати богослужіння в церкві. Як на кожну дорослу людину, так і на дитину урочиста святкова атмосфера церковної відправи, слово священника, церковний спів діють виключно позитивно, очищають її душу, думки від поганих намірів і задумів, вселяють в її розум емоції, скеровані на добрі справи, співчуття до ближнього, розвивають бажання відноситись до всього живого гуманно, справедливо і з співчуттям. Релігійне виховання спрямоване на глибоку повагу і шанобливе ставлення до нашої історії, рідних і близьких, що назавжди відійшли від нас. Діти разом з батьками в поминальні дні повинні відвідувати могили своїх родичів, доглядати їх, від батьків дізнатися про історію таких релігійних свят, як Різдво,

Великдень, Трійця, Спаса, Покрова та інші. Дітей доцільно залучати до підготовки та участі в релігійних торжествах.

У навчально-виховному процесі учитель має добиватись розумного співвідношення релігієзнавчого матеріалу і наукових фактів, що буде сприяти урізноманітненню уроків та позакласних заходів, будувати їх на основі загальнолюдських цінностей.

Родинно-побутова культура Національні традиції і звичаї

Український народ здавна дбав про міцну сім'ю, виховання у дітей поваги і пошани до батьків, особливо матері, дідуся, бабусі та інших родичів. Злагода і взаєморозуміння між членами сім'ї - перша і основна умова її добробуту і щастя. У народі казали: *"Вся сім'я вмісті - так і душа на місці"*, *"Нащо кращій скраб, коли в сім'ї лад"*, *"Сім'я міцна - горе плаче"*.

Святим правилом, неписаним законом кожної сім'ї, батьків було виховання у дітей поваги до родини, захист честі сім'ї. (*"Нашій мамці гарно у дранці"*, *"Нема тих яток, де продають рідних маток"*, *"Тільки в світі правди, що рідная мати"*).

Загальним презирством, неповагою в народі характеризували сім'ї, батьків, які не дбали про злагоду в сім'ї, про виховання своїх дітей роботящими, чесними, добрими та справедливими (*"То поганого кореня дитина"*, *"Виріс та ума не виніс"*, *"Що криве вирросло, того не випростуєш"*, *"Дурному синові і батьківське багатство не в поміч"*, *"Син ходить у жупані, а матір водить у лахмітті"*, *"У ливові дочки брудні сорочки"*).

Пригадаймо народні казки "Названий батько", "Дідова дочка і бабина дочка", "Невдячні сини", де народ засуджує черствість, байдужість безсердечність і зажерливість синів та дочок,

які дбали лише про себе, швидко забували про своїх рідних, батьків, не хотіли допомагати їм, коли ті ставали хворими і немічними.

Повчальними залишились для наступних поколінь народні думи, казки, пісні в яких розповідається про долю сиріт, старших і немічних людей ("Бідна вдова і три сини", "Сестра на чужині", "Сестра і брат", "Ой піду я в ліс по дрова", "Не співайте, півні"). Тут народна мораль ґрунтується на потребі виховання у дітей глибокої поваги і шани до батьків, братів і сестер, інших членів родини, які залишились самотніми. Не багатством і грошима, високими хоромами і світлицями наш народ вимірює щастя людини і людську культуру, а взаємоповагою і шанобою до батьків, людяністю, співчуттям до чужої біди, та добротою дорослих і дітей у кожній родині. Не може пробачити своїм синам їх бездушності і черствості мати, яка вчила їх добру, "грамоти навчила, до розуму подоводила", а вони прогнали її з дому, залишивши самотньою і безпомічною у чужих людей. Такої тяжкої образи мати дітям не прощає:

*"Ой не піду я до Вас, сини, проживати,
Щоб Ваших дітей не оскорбляти,
Жінок не зневажати,
Щоб Вам не тяжко та не важко було на мене
Своїми очима й оскорбляти"*¹.

(*"Бідна вдова і три сини"*).

Дбаючи про красу і культуру людських взаємин у сім'ї, наші предки намагались виховувати у прийдешніх поколінь материнську і батьківську любов до дітей, шанобливе ставлення до дідуся і бабусі, інших родичів, прив'язаність до отчого дому. Та цим не вичерпувалась культура родинно-побутових стосунків у нашого народу. Кожен господар дбав про те, щоб і житло його, хоч іноді і скромне, було красивим, ошатним і привабливим. Тому треба було дбати, щоб воно зводилось на гарному місці, яке б

¹ Народні думи. Збірник /Упор. С.Мишанич - К., 1986. - С. 110.

задовільняло “ряд вимог, зокрема: 1) щоб город за хатою та господарськими спорудами виходив до річки, ставка, на долину; 2) щоб це місце було по можливості на цілині, де земля “спокійна”; 3) на горбку, де немає вологи; 4) там, де ранком не буває роси; 5) де не ростуть дерева; 6) де колись водилась худоба, була в сім’ї злагода і не вмирили діти; 7) де не можна було розмістити господарські споруди...”¹

Але як нам видається, найбільш цікавими, морально виправданими були “заборони”, де не можна будувати хату. Серед них найбільш вагомими були такі: “1) на садибі родини, де були п’яниці, злодії тощо; 2) там, де люди вмирили від пощесті; 3) де часто хворіли; 4) де були сварки та розлучення; 5) де колись вбили когось чи ще якимось осквернили місце; 6) де були поховання, особливо вішалників...”²

Якщо будівництво житла, господарських і допоміжних споруд - це вияв високої побутової культури наших предків, то не менш важливою справою було надання кожній садибі привабливого, естетичного вигляду, ошатності тощо. За цими ознаками можна було судити, які господарі там живуть (дбайливі чи байдужі), чи дружна сім’я (повага дітей до батьків, злагода між членами сім’ї і взаєморозуміння у веденні господарства).

Чимало уміння, народної мудрості вкладалось в оформлення житла як ззовні, так і зсередини. Кожна українська хата, як правило, була побілена, мала підведену фарбою присьбу, пофарбовані вікна, двері. Біля хати, на подвір’ї, обов’язково ціле літо цвіли матіоли, чорнобривці, півонії, мальви. А на розі хати, або ж біля криниці красувався кущ калини. Садибу господарі обсаджували тополями, кленами, ясенями, вербами.

Неодмінними атрибутами кожної української оселі були ікони, меблі (стіл, ліжка, лави, скриня, бомбетель, мисник тощо).

¹ Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник / А.Пономарьов, Л.Артох, Т.Косміна та ін.- К., 1994.- С.27.

² Там таки.- С. 27.

Важливим в кожній сім’ї у великій пошані було рідне слово, сімейні реліквії, традиції, що берегли і зміцнювали історію свого родоводу допомагали вдосконалювати сімейні стосунки, пізнавати духовну спадщину дідів і на цій основі формувати у молоді основи національної свідомості.

Учитель початкових класів на уроках народознавства (1-4 класи) в темах “Твоя світлиця - рідний край”, “Рід, родина, рідня”, “Твій рідний край” може широко використовувати найрізноманітніші матеріали про родинно-побутову культуру українців: легенди, історичні думи та пісні, родинну обрядовість тощо. Для розширення і поглиблення знань учнів з цієї проблеми учитель може доручити зібрати фотографії і малюнки старих споруд, будівель, сільських садиб, речі домашнього вжитку, різноманітні інструменти, начиння.

Родинно-побутова культура українців розвивалась на основі постійного вдосконалення і поліпшення умов праці, гуманного ставлення до природи, всього живого, непохитної віри у краще майбутнє. Наші предки уміли споетизувати свої життєві будні, зробити важку працю не тільки потрібною і корисною, але й привабливою, красивою. За багато віків наш народ залишив для прийдешніх поколінь чудовий духовний скарб: свята, традиції, звичаї, які передаються з покоління в покоління.

Неодмінними компонентами кожного святкового торжества є: урочисте та господарське сімейне дійство, магічне передбачення майбутнього, ритуальні обходи домашнього господарства, будівель і тварин, вшанування предків, поздоровлення, ворожіння, різноманітні розваги молоді та святковий стіл. Жодне свято, традиція чи звичай не обходились без пісні, яка відображала загальний тонус поведінки молоді і дорослих, була своєрідним камертоном їх настрою, барометром майбутнього.

Орієнтовно народні свята, традиції та звичаї українців можна поділити на календарні та трудові свята і обряди. Календарні свята та обряди виявились найбільш життєстійкими, витримали

суворий екзамен часу і сьогодні повертаються із забуття, все ширше входять в життя і виховну практику народу. Вони найкраще засвоюються молоддю, яка в їх підготовці, і особливо організації та проведенні бере активну і діяльну участь.

Через свята і обряди старші покоління уміло передавали молодим свою любов до праці, землеробства, заняття різними ремеслами, формували у них волелюбність, гостинність, ширість і доброзичливість.

Народний календар засвідчував початок Нового року святковими діями, які об'єднувались у цикл різдвяних свят. Сюди входили: Свят-вечір, Новий рік, колядування, щедрування, засівання. В різних місцевостях України колядування і щедрування мали свої відмінності та специфічні атрибути. Це могли бути "Зірка", "Коза", "Вертеп", "Маланка". Молоді хлопці та парубки виготовляли для кожного новорічного дійства спеціальну одягу, маски, які надавали щедруванню чи колядуванню, як вважали господарі, таємничої сили, здійснення всіх побажань і намірів у Новому році. Колядування нерідко супроводжувались невеликими історичними та побутовими сценками, в яких брали участь Дід, Баба, Жандарм, Єврей, Циган, Турок, Гончар, Лікар та ін. Обов'язковим компонентом колядувань були жарти, ворожіння і звичайно спів. Він був переважно колективним, бо співали гурти різного складу: парубочі, дівочі, дитячі. Тому зміст мелодика і ритміка колядок і щедрівок була різною. Зокрема дитячі - це спрощений спів-поздоровлення і прохання винагороди у господаря:

*Коляд, коляд, колядин,
А я в батька один син.
В мене драний козушок -
Дайте, дядьку, п'ятачок,
А ви, тітко, гроші, -
Будьте хороші!
Будьте щасливі!*

Різновидом колядок були щедрівки, які співала під Новий рік молодь, ідучи від хати до хати. Щедрівками хлопці та дівчата поздоровляли господарів з Новим роком, бажали здоров'я та достатку (нерідко співали окремо господарю, господині, дівчині чи хлопцеві, всій родині). У перший день Нового року побутував і зберігся до сьогодні прекрасний звичай - засівання. Молоді хлопці ходили від хати до хати, символічно засіваючи хлібні зерна (пшеницю, жито, овес), і при цьому бажали господарям щастя, здоров'я, доброго та щедрого врожаю. Побажання виголошувались речитативом:

*"Сійся, родися,
жито, пшениця.
На Новий рік
щоб було краще,
веселіше, як торік!"*

*"Сію, сію, посіваю
з Новим роком Вас вітаю!
Зичу щастя, гаразду,
щоб прогнали всю біду!"*

У кожній господі колядників, щедрувальників та засівальників пригощали яблуками, бубликами, пампушками, горіхами, часто давали і дрібні гроші.

Закінчувався різдвяний цикл святом Водохрещі (19 січня), коли освячували в церкві або біля струмка чи річки воду, якою господар кропив усіх членів сім'ї, хату, криницю, худобу, щоб все в господарстві добре велося. Освячена вода надавала всьому живому і неживому магічної сили і енергії.

Проводячи бесіди про Різдвяні свята, учителі мають зауважити учням, що їх з нетерпінням чекають у кожній оселі, приймуть як бажаних і дорогих гостей. Дитячі поздоровлення і спів (колядки і щедрівки) принесуть людям святковий настрій, радість і добрі надії на майбутнє. Тому колядувати, щедрувати і засівати треба гарно, щиро, бути привітним і ввічливим до кожного господаря та його сім'ї.

Колядки і щедрівки позитивно впливають і на самих дітей. Адже бажати добра, щастя і достатку іншому можна лише тоді,

коли ти сам щедрий і доброзичливий, а душа твоя випромінює світлі думки і помисли.

Весняний цикл календарних свят починався двома важливими торжествами - Благовіщенням (25 березня за ст.ст.), коли можна було розпочинати польові роботи, та Юрія (23 квітня за ст.ст.), коли люди спостерігали за посівами (як вони проросли) та випускали на пасовища худобу, ворожили про здоров'я домашніх тварин, щоб захистити від нечистої сили. Апогеєм весняних свят був Великдень - найважливіше християнське свято на честь воскресіння Ісуса Христа. До нього входило чимало ритуалів: передвеликодний тиждень підготовки до свята (випікання обрядового печива, фарбування крашанок, розписування писанок, підготовка оселі до свят, пошиття членами сім'ї святкового одягу), великодні гуляння, ігри, пісні (гаївки, гагілки, ягілки), розваги молоді, вшанування померлих, очисні обряди тощо.

Молодь разом з дорослими проймає любов'ю і пошаною до народного торжества, відродження природи, її неповторності, вічності і краси людського буття.

У цикл літніх календарних свят входило свято Івана Купала (24 червня за ст.ст.), Зелені свята (на 50-й день після Паски), Маковія (1 серпня за ст.ст.) та Спаса (19 серпня). В основі літніх свят лежить культ рослинності, магичні заклинання на дорідний урожай зернових, овочів та фруктів, величання природи. Тому на Івана Купала, переважно молодь, здійснювала численні магичні дії: хлопці перестрибували через вогонь, дівчата ворожили на вінках, травах і зіллі, надіючись позбутись хворіб, передбачити щасливу долю.

На Зелені свята прикрашали квітами оселю, надвірні будівлі, на Маковія святили в церкві хлібне колосся, квіти, головки маку, а на Спаса - яблука, груші, мед, калачі з муки нового врожаю.

Осінній цикл свят передбачав закінчення трудового року та вселяв надії на кращий врожай і життя в Новому році. Це свята Покрови, Дмитра, Введення, Катерини, Андрія, Миколая.

Велика кількість осінніх народних свят та обрядів засвідчувала, що трудова напруга на полях і в домашньому господарстві спадала, закінчувались роботи із збирання урожаю і можна було відпочити, підвести певний підсумок зробленого і надбаного за рік.

Складовою частиною святково-обрядової культури нашого народу були трудові свята і обряди, які органічно переплітались з календарною обрядовістю і органічно доповнювали її. Трудові свята і обряди були пов'язані з початком весняних робіт (оранка, сівба, догляд за посівами), вигоном худоби на пасовище, початком і закінченням жнив, підготовкою до зими тощо.

Серед трудових свят та обрядів найбільш давніми і поширеними є: свято першої борозни, проводи на полонину, свято першого снопа та обжинки.

Трудові традиції та обряди були справжньою школою залучення підростаючого покоління до праці, освоєння ними певних ремесел, формування і розвиток трудових навиків, почуття поваги і пошани до праці своїх батьків. Так, при підготовці до свята першої борозни в кожній родині хлопці виконували посильну роботу з ремонту плугів, возів, кінної упряжі тощо. А в самий день свята в хаті збиралась вся родина (дорослі і діти), молились Богу, а потім всі були присутні при освяченні плуга, першої борозни, покладання освяченого хліба в перші скиби зораної землі. Хлопці, як правило, були погоничами коней або волів при оранці землі.

Молодь також залучалась до першого вигому худоби на пасовище, проводів на полонину тощо. Крім загальнонаціональних традицій в нашого народу побутує чимало родинних та регіональних. Вони пов'язані з вшануванням членів сім'ї чи родини, взаємодопомогою їм по господарству (збору урожаю, будівництву житла, заготівлі корму для худоби).

Залучення молоді до підтримання та розвитку традицій і звичаїв сприяє поєднанню минулого і майбутнього, засвоєнню нею віковичного духовного досвіду і культури нашого народу,

збереження самобутнього колориту української нації, надання їй неповторних змістових особливостей.

Завдання батьків, старших родичів, і особливо школи - знайомити учнів з історичними коренями походження та зародження тих чи інших свят, традицій і обрядів, розкривати їх виховну роль і значимість.

В умовах початкової школи класоводи на уроках рідної мови, читання, трудового навчання та народознавства можуть (згідно з календарем) крім розповідей про народні традиції та звичаї нашого народу, добирати різноманітний навчальний матеріал, який поглибить знання учнів з даної проблеми. Наприклад, у розділі "Мова і мовлення" при ознайомленні учнів з текстами різних типів (розповідями, описами, міркуваннями) доцільно використати розповіді про Різдво, Святий вечір, Великдень, Зелені свята тощо.

Вивчаючи теми "Іменник", "Прикметник", "Дієслово" у 3-4 класах учителю неважко підібрати окремі слова і словосполучення, які означають назви свят, обрядів, звичаїв і з коротким коментарем запропонувати їх учням. Наприклад, іменники - Різдво, кутя, воскресіння, писанки, Спаса, Покрови тощо; прикметники - Святий вечір, Новий рік, Вербна неділя, Великодні свята, Зелені свята, купальські вогні; дієслова - колядувати, щедрувати, засівати, ворожити.

На уроках народознавства (1-4 класи) в темах "Твоя світлиця - рідний дім", "Рід, родина, рідня", "Твій рідний дім" учитель може задати учням питання:

- 1) Які свята відзначають у Вашій сім'ї?
- 2) Чи навчились Ви колядувати, щедрувати?
- 3) Хто з Вас уміє розписувати писанки?
- 4) Чи вмiєте співати веснянки, гаївки?
- 5) Як у Вашій сім'ї відзначають Новий рік, Великдень, Зелені свята?

Висновки

Практика засвідчує, що надбаний протягом віків українським народом виховний досвід має невичерпні можливості для формування у нашої молоді духовних цінностей, допомагає їй проникати в скарбницю найвищих досягнень своєї нації, розвивати в собі почуття гордості і поваги до нашої історії та культури.

Здобутки рідного народу надихають підрастаючі покоління на віру в свої сили і можливості, на добрі і корисні справи в ім'я рідної України. Народознавчий матеріал, маючи чітку гуманістичну і демократичну спрямованість, сприяє тому, щоб вчителі формували в учнів основи народного світогляду, українського патріотизму, допомагали їм ставати морально зрілими з чіткою громадянською позицією.

Учителі повинні зважено добирати матеріал народного виховного досвіду і органічно доповнювати ним відомості, подані учням з навчальних підручників, враховуючи його доцільність і виховні можливості.

Школа покликана постійно стимулювати пізнавальний пошук учнів та інтерес до скарбів виховного досвіду нашого народу, щоб формувати у кожного вихованця якості майбутнього творця історії та духовності рідного народу, носія кращих традицій попередніх поколінь.

У цій вельми важливій справі особлива роль відводиться учителю початкових класів. Він разом з сім'єю повсякденно має дбати про реалізацію ідей і засобів народного виховного досвіду у навчально-виховний процес. Гуманізація стосунків з сім'єю має будуватись на всесторонніх знаннях класовода, його ерудованості, інтелігентності та високому професіоналізмі.

Тому вдосконалення морального виховання учнів, особливо молодших класів, перебуває у прямій залежності від рівня підготовки учителя до здійснення роботи щодо використання народного виховного досвіду у будівництві національної школи України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року - Івано-Франківськ, 1996.
2. Закон України "Про освіту" // Голос України.- 1996.- 25 квітня.
3. Державна національна програма "Освіта". Україна ХХІ століття. - К., 1994.
4. Баллади. Народна творчість / Упор. О.Дей, А.Ясинчук. - К., 1987.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників молоді і батьків.- Т. І.- Полтава, 1994.
6. Ковальчук О. Українське народознавство. Книга для вчителів.- К., 1994.
7. Мудрий оповідач / Упор. І.Березовський. - К., 1969.
8. Народна книжка. Найкращі пісні України / Упор. М.Шевченко. - К., 1992.
9. Основи національного виховання. Концептуальні положення / За ред. В.Кузя, Ю.Руденка, З.Сергійчук. - Умань, 1993.
10. Прислів'я та приказки. Природа. Господарська діяльність людини / Упор. М.Пазяк. - К., 1989.
11. Прислів'я і приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упор. М.Пазяк.- К., 1990.
12. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / Упор. М.Пазяк. - К., 1991.
13. Програми середньої загальноосвітньої школи 1-4 (1-30) класи / Авт. Н.Бібік, М.Струнка, В.Тименко. - К., 1994.
14. Розлилися круті бережечки. Українські народні пісні та думи / Упор. О.Микитенко. - К., 1972.
15. Січинський В. Чужинці про Україну.- Львів, 1991.
16. Скарби мудрості. Українські народні казки, легенди, анекдоти, загадки, прислів'я та ін. / Упор. В.Бойко.- К., 1966.
17. Українські народні казки / За ред. М.Дорошенка.- Львів, 1971.
18. Українські народні ліричні пісні / Упор. М.Гордійчук, А.Кінько, М.Стельмах. - К., 1960.

Сценарій свята "Нашому роду нема переводу" (3-4 класи)

Мета. Ознайомити дітей з оберегами української родини. Пробуджувати пізнавальні інтереси до історії свого родоводу, української нації, її культури і побуту. Виховувати глибокі почуття любові до батьків, пошану до людей праці. Сприяти розвиткові творчих здібностей дітей, бажання примножувати родинні традиції, берегти свою національну культуру.

Обладнання: Предмети побуту та обереги старовинної української сім'ї, скомпоновані в етнографічну композицію. На стінах фотографії родин учнів класу, рушники. Виставка виробів ручного ткацтва і вишивок батьків та їхніх дітей. Грамзаписи українських народних пісень.

Присутні: учні, їх батьки, дідуся і бабусі, учителі.

Хід свята

Учителька. Дорогі діти, сьогодні на наше свято завітало багато дорогих гостей. Привітаймо їх!

1-й учень. *Гостей дорогих
Ми вітаємо щиро,
Стрічаємо з хлібом
Любов'ю і миром!*

2-й учень. *Для людей відкрита
Хата наша біла,
Тільки б жодна кривда
В неї не забігла.*

3-й учень. *Хліб ясниться в хаті,
Сяють очі щирі,
Щоб жилось по правді,
Щоб жилось у мирі!*

(Вручають хліб-сіль гостям).

Учителька. Шановні гості, просимо Вас узяти участь у нашій щирій розмові на святі нашого роду.

Діти, що означає народознавство? А що значить знати народ? Чи приводили ми уроки народознавства? Про що ми дізнавалися на них? (Діти відповідають).

Чи подобаються вам народні казки, пісні, скоромовки, прислів'я, приказки? Перевіримо, як ви запам'ятали вивчене. (Діти відгадують назви казок за уривками, прочитаними вчителькою).

Які скоромовки вам полюбилися? (Діти пригадують).

А які прислів'я про родину ви вивчили?

Далі вчителька пропонує згадати мелодії українських пісень та ігор: "А ми просо сіяли", "Подоляночка", "Ой есть в лісі калина".

До загадок ми звернемося пізніше, а зараз пригадайте, про кого ви розповідали на уроках народознавства і який альбом ми почали виготовляти? (Альбом "Наша родина").

Згадаймо, що ж таке родина, родове дерево?

(Діти розповідають, що вони - листочки родового дерева, батьки їхні - гілки, дідуся і бабусі - стовбур, товстіші гілки, прародичі - коріння).

Які головні слова родоводу. (Рід, родич, рідний, родина).

Чому Маринка в альбомі вмістила фотографію нашого класу? Хіба ми теж родина? Чому?

Відповідь: дружні, допомагаємо один одному, піклуємось про тих, у кого щось не виходить, разом вчимося, відпочиваємо, у нас спільна мета - стати дорослими, дружніми, хорошими помічниками своїх батьків, служити Україні.

Учителька. Так, діти, родина - це не тільки рідні, родичі. Це і наш клас, і школа, і весь народ український. Родина до родини - народ. Ми з вами всі - український народ, який складається з родин малих і великих, дружніх і працьовитих. Як могутня ріка бере силу з маленьких джерел, так і наша українська держава збагачується маленькими родинками, сім'ями.

Чи хочеться вам, щоб річка була повноводною, щоб велика родина наша українська була дружною і щасливою?

Діти зачитують уривки з віршів:

4-й учень:
*Я землі цієї паросток зелений,
Я цієї висі крапля дощова.
Заплелись у мене, приросли до мене,
Жито і дерева, квіти і трава.*

5-й учень:

*Чи вітер, чи літня злива -
Усе мені рідне, миле.
Немає такого дива,
Немає такої сили,
Щоб сонце зуміла взяти
Тай й понести з собою.
Щоб в серці моїм здолати
Любов до землі святої.*

6-й учень:

*Я чую твій голос,
Пищичаний твій колос
У душу мені засіває зерно,
Моя Україно,
Біляєко-хатинко,
Пізнавати тебе мені щастя дано.*

Учителька. Справді, це щастя, що можемо доторкнутися до джерела нашої культури, вивчати її, свій родовід. Почнемо ось з чого. Щоб роду не було переводу, він має жити багато літ. А рід з родом величається. Як у пісні співає Ніна Матвієнко: "З роду в рід кладе життя мости, без коріння саду не цвісти..."

Треба берегти коріння роду. Хто ж його береже? Хто ж берегиня роду? (Діти відповідають).

Учителька. Так, в давнину старі люди говорили, що та хата, оселя, що в ній є, що збагачує, освячує сім'ю і піснею, і вишивкою, і добрим словом, і спогадом. Родині потрібно десь жити, з кимось жити і дружно жити. Хата. Піч в хаті була головною, бо хліб народжувала, а хліб - то життя. Рушники - обереги людей. Головною берегинею людини була мати. Її святою називали. Тарас Шевченко писав:

*"У наших раї на землі
Гічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим".*

Мати народжувала дитину, співала їй колискові пісні, вчила добра і любові. Пісня любові й дитинства в серці бринить, як струна. У нашій класній родині є три матері, які мають по троє дітей, добре їх виховують, люблять пісню, гарно працюють, вміють вишивати, і не передають дочкам своїм.

Оксанко, чи чула ти, як магуся твоя співає?

Оксанга.

*Застівай мені, мамо моя,
Як бувало, колись над колискою,*

*Буду слухати, слухати я
І стояти в замрії берізкою.*

(Мама співає колискову пісню, дівчинка дякує і цілує її).

Мати - всьому початок. Мати - берегиня роду, ще раніше - вогню.

7-й учень. *Ми відтоді початки лічим,
Як муж з камінням і паліччям,
За звіром кидався вдогонь,
А жінка берегла вогонь.*

8-й учень. Пройшли віки, та мати залишилась хранителькою домашнього вогнища, найдорожчою для кожної сім'ї, родини, роду... Вона народжує, виховує дітей, готує їх до самостійного життя, вчить любити і поважати людей, розуміти прекрасне, творити добро...

Учителька. Поет А.Малишко і композитор П.Майборода створили пісню про матір, яку я пропоную заспівати всім разом

(Виконують "Пісню про рушник").

Учителька. Так, був звичай на Україні, і сьогодні він залишився: на щастя дарувати рушники, їх називали оберегами людини. Було повір'я, що і сорочка, вишита і подарована на добро, на хороше життя, буде оберігати людину від зла. Сорочку вишивали і дарували не будь-кому, а людині особливо близькій, рідній: дитині, братові, чоловікові, нареченому.

(Демонструє вишиту дитячу сорочку).

Мати не тільки берегла дітей, вона й навчала їх усього: чесності, охайності, працьовитості, бо в народі говорилося: "Яка мама, така й сама", "У кого маги рідненька, у того й сорочка біленька". Мати повчала дочку:

*"Тримай хаточку, як у віночку,
І рушничок на кілочку;
Тримай відерця всі чистесенькі
І водиці повнесенькі".*

9 учень. Українська родина здавна славилась працелюбством. Головною справою її було хліборобство. Хліб - оберіг сім'ї, родини. Він - святий. Тому влітку до схід сонця дорослі члени сім'ї виходили в поле жати, а косарі - косити жито. Ось наші хлопчики покажуть це в танці "Вийшли в поле косарі".

(Виконується танець).

А яку пісню про жнива ви, шановні батьки, пригадали?

Мати. "Ой у полі нивка".

*"Ой у полі нивка,
Кругом материнка...
Там дівчина жито жала,
Гарна чорнобривка.
Жала ж вона жала,
Сіла спочивати.
Їхав козак з України,
Мусив шапку зняти".*

10-й учень: читає вірш І.Гнатюка "Наша хата".

*Я люблю свою хату.
І подвір'я й садок,
Де і сонця багато,
І в жару - холодок.
Тихо й затишно, квіти
Коло хати цвітуть.
І невтомно все літо
Бджоли в цвіті гудуть,
Все для мене тут рідне:
Стіни - білі, як сніг,
І віконце привітне.
І дубовий поріг.
Рідна казка про гнома,
Рідна стежка і сад...
... Всюди добре, а вдома
Краще, кажуть встократ.*

Учителька. А ваша хата подобається вам? Спробуйте відгадати, що є в кожній хаті?

*Б'ють мене ціпами.
Ріжуть мене ножами;
За те мене отак гублять,
Бо всі мене дуже люблять.* (Хліб).

*Ходить, ходить,
А в хату не заходить.* (Двері).

*Підсмикане, підтикане,
Всю хату збігало.
під припідком сховалося.* (Віник).

*Що то за постіль,
Що висить на стелі?* (Колиска).

*Людей годую, сама голодна.
Часом гаряча, часом холодна.* (Ложка і тарілка).

*Із землі робився,
На кружалі вертівся,
На огні пікся,
На базарі бував,
Людей годував;
Як упав, то й пропав,
Ніхто не поховав.* (Горщик).

*Маю чотири ноги,
Ще й чотири роги,
В полотню мене вбирають,
Їсти й тити заставляють.* (Стіл).

Учителька. Давня українська хата. На стінах та вікнах барвисті рушники, розмальована піч, скриня, стіл, лави... На столі - хліб. Пахне травами. Приходить на думку пісня "Хата моя, біла хата" (слова Д.Луценка, музика А.Пашкевича). Звучить запис пісні.

Учителька. Спасибі Вам, люди добрі, за Вашу щирість, за участь у нашому святі.

Дітя. *Ходить всі до хати.
Страви наші куштувати!
З жита та пшениці гарні паляниці.
Всіх ми почастуєм, ще й затанцюєм!*

А що ж нам мати-піч наварила-напекла?

(Відкривають піч і виймають вареники, приказуючи):

*Ми в окропі капіли, велику муку терпіли:
Хоч усі вас хвалять, та не всі нас варять.*

А наші мами не розлучилися варити вареники. Вони нас почастують, а ми спосибі їм скажемо.

(Всіх частують варениками).

На закінчення учасники свята виконують українську народну пісню "Ой роде наш красний".

Урок народознавства "Зоряна калина" (2 клас)

Мета уроку. Ознайомити дітей з рослинами - символами українського народу. Викликати інтерес до історичного минулого нашого народу. Розвивати естетичні смаки учнів. Виховувати любов до Батьківщини, свого народу, його традицій.

Матеріал до уроку: Вірші, пісні про калину, малюнки дітей під девізом "Червона калина". На столі коровай, віночки з квітів, жита, пшениці, прикрашені гілочками калини. Виставка вишивок з орнаментом калинових гілок.

Звучить пісня В.Верменича "На калині мене мати колисала".

Учитель. Проводжають батьки своїх дітей у далеку дорогу життя; і дарують їм колосся пшениці, гроно калини, грудочку рідної землі, вишиванку, мріють бачити їх господарями своєї долі, свого краю, своєї України, а ще хочеться їм, де б ви не були, діти, щоб ви завжди линули до батьківської хати, до свого краю, пам'ятали, любили, зберігали його традиції. Допоможе у цьому глибока любов до рідної землі, де народився, зробив перші кроки, де почув коліскову рідної матері, де черпав свої сили з життєдайного джерела народної мудрості.

Сьогодні ми доторкаємося з вами до ніжних струн стародавніх мелодій, народних звичаїв, історичних коренів нашого народу.

Майже в усіх народів є улюблені рослини - символи. У росіян - берізка, у канадців - клен, а у нас - верба й калина. З давніх-давен у нашому краї шанують калину. Немає села, де б не зацвітав навесні білим цвітом цей кущ, а восени не палали б жаром червоні грона.

Діти, в кого із вас в садку, біля будинку, росте калина? Може в бабусі біля будинку?

А що ви не знаєте про цей красний кущ? До сьогоднішнього заняття ми готувалися всі і багато розкажемо про цю прекрасну рослину.

Учень 1. На нашій Землі росте понад двісті видів калини. А у нас на Україні - найпоширеніші два. Росте калина всюди, особливо в лузі, біля струмків. Садять її в садках, поблизу криниці, сільських хат, на обочинах доріг.

Учень 2. А мені бабуся розказала, що калина скоро приживається біля води і навчила співати таку пісню:

*“Ой у полі край дороги,
Де холодная вода
Ти скажи, скажи, калино,
Як попала ти сюди?”*

*Я весною процвітала
Білим цвітом край села,
Ягідками в пізню осінь
Чарувала півсела.*

*Якось ранньою весною
Гарний хлопець приїжджав,
Довго мною милувався
І мене з собою взяв.*

*Пообіцяв посадити
Мене в своєму саду,
Не довів мене, покинув
Думав, що я пропаду.*

*Я за землю ся вхопила
Стала в корінь проростать.
І повік там залишилась
Одиноюю стоять”.*

Чи сподобалась вас пісня, яку Оля вивчила від бабусі? Вона обов'язково вас всіх навчить її співати.

Учень 3. А я знаю, що калинові ягоди гарно лікують багато хворіб: кашель, ангіну, гіпертонію, запальні процеси шлунка, кишечника.

Учень 4. А відвари калинової кори застосовують для промивання болючих ран. Використовують і цвіт калини, оті пишні білі грона.

Учитель. Про калину в народі є багато оповідань, віршів, її оспівують в піснях. Любить вона тишу, дзюркотання струмочка. Коли цвіте, то поруч соловейко піснею заливається. Тоді він

показує всі здібності співуна, щоб догодити своїй нареченій, яка убирається в чарівну одягу.

Учитель. Кого тут названо нареченою?

Учень 5. Калину.

Учитель. А ще з ким порівнюють калину?

Учень 6. Калина - це символ красивої української дівчини, дитини, всього найдорожчого і святого, що є у нашого народу. У народі говорять; “Червона, як калина”, Красива, як калина”, “Гарна дівчина, як у лузі калина”.

Учитель. Мати заповідала малому Тарасові Шевченкові любити рідний край, його красу, Україну. І він проніс цю любов через все життя. У Шевченка дуже багато творів, де він оспівує дівчину-калину, красу калинову. Прочитайте, діти, уривки з творів Т.Шевченка, де він згадує про калину:

Учень 7.
*Тече вода з-під явора
Яром на долину
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом них верболози
Й лози зеленіють.*

Учень 8.
*Зацвіла в долині
Червона калина
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо-любо стало,
Пташечка зрадливо
І защебетала.*

Учень 9.
*Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину...”*

Учитель. У творах Т.Шевченка ще багато разів згадується калина. Це, напевно, передається його любов до нашої калинової України, її природи, працьовитого народу, нашої складної історії. А зараз, діти, пригадайте коліскову нашої місцевості, яку ви вивчили на уроці музики:

“Ой повішу колісочку у полі, у полі,

*Будуть дитя колисати високі тополі.
Ой привішу колисочку та на калиночку,
Буде вітер колихати малу дитиночку.
Прилетіла зозуленька, сіла на калину,
Крилоньками фуркотіла, збудила дитину.
Бодай з тебе, зозуленько, сиве пір'я впало
Збудилася ми дитиноньку, ще би була спала”.*

Учень 10. У народі є ще й таке прислів'я: “Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте”.

Учитель. З давніх давен, діти в народі співають пісню, де калина виступає символом боротьби за волю і свободу України:

*“Гей у лузі червона калина,
Гей, гей похилилася,
Чогось наша слава Україна
Гей, гей, зажурилася,
А ми ж тую червону калину:
Гей, гей піднімемо,
А ми же свою славу Україну,
Гей, гей та розвеселимо”.*

Учень 11. Моя бабуся розповідала, що в давні часи, йдучи в походи, воїни-українці заповідали, якщо загинуть, то хай люди висиплять високу могилу і посадять на ній червону калину:

*“Звелів собі насипати високу могилу.
Звелів на ній посадити червону калину.
Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти
Будуть мені приносити з України вісті”.*

Учитель. Діти, а як потрібна калина в народних обрядах! Нею прикрашають весільний коровай, вінок молодої, мпівують пісні, в яких величають наречену і порівнюють її з калиною. Свято обжинок не обходиться без вінка з калини. Нею прикрашають побудовану хату, новонароджену дитину.

Учень 12. У нас, в Україні, є багато сіл, які мають назви: Калинівка, Калинове.

Учень 13. А ще прізвища: Калинка, Калинович, Калиновський, Калинів...

Учень 14. Новонароджених дівчат називають іменем Калина, Килина...

Учень 15. Я недавно почув від бабусі легенду “Дівочий ліс”. У ній розповідається про те, як колись мужні дівчата-українки заводили в глухі, непрохідні ліси загопи завойовників хана

Батия. За це їх вбивали погані чужинці. І там, де падали краплі гарячої крові дівчат-патріоток, виростили красиві кущі калини. Не випадково насіння калини схоже на серце. Таке ніжне і красиве дерево виховує в кожного з нас сміливість, почуття патріотизму, ненависть до зла, до ворогів нашої землі. Калина облагороджує душу і думки кожної людини.

Учень 16. *Рости, донько України, молода калино,
Твоя ненька веселенька небесами лине.
І сестер вітає, виростай же, калинонько,
В материнським гаї!
Цвіти рясно білим цвітом, калино-дитино,
Не відраду, своїй неньці і своїй родині.
Рости, донько-калінонько, бережи коріння,
Сіє зорі твоя мати, твоя Україна.*

П.Перебийніс.

Учитель. Куш калини - це не тільки окраса, це і глибокий символ, наша спадщина. Калиновий міст, калиновий голос, калинова колиска, калинова сопілка. Тільки діти, той, хто у своєму житті не посадив калину, не може почути найніжнішої пісні сопілки з калини.

(Звучить мелодія на сопілці).

Дівчина-калина:

*“Говорила мати: не забудься, сину,
Як будуєш хату - посади калину.
Білий цвіт калини - радість України.
А вогнисті грона - наша кров червона.
Зоряна калина - і краса, і врода,
Нашої країни, нашого народу.
Пам'ятай же, сину, що сказала мати:
“Посади калину в себе біля хати”.*

Всі учні класу виконують пісню: “Ой єсть в лісі калина”.

ЗМІСТ

Вступ	3
Рідна мова	6
Родовід	13
Краєзнавство	19
Природа рідного краю.	24
Фольклор Народне мистецтво	29
Народний календар	34
Народні символи	40
Народні прикмети і вірування	48
Релігійні виховні традиції	56
Родинно-побутова культура. Національні традиції і звичаї	60
Висновки	69
Список літератури	70
Додаток № 1	71
Додаток № 2	77

Науково-методичне видання

Академія педагогічних наук України
Прикарпатський університет ім. В. Стефаника
Науково-методичний центр
“Українська етнопедагогіка і народознавство”

Домбровський Степан Васильович

ВИКОРИСТАННЯ НАРОДОЗНАВСТВА У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Комп'ютерна верстка *Сеньків О.Я.*

Підписано до друку 14.11.96 р.
Обл.-видав. арк. 5.

Науково-методичний центр “Українська етнопедагогіка і народознавство” АПН України і Прикарпатського університету ім. В. Стефаника

284001, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry, no matter how small, should be recorded to ensure the integrity of the financial data. This includes not only sales and purchases but also expenses and income. The text suggests that a systematic approach to record-keeping is essential for identifying trends and making informed decisions.

In the second section, the author addresses the challenges of budgeting and financial planning. It is noted that many businesses struggle to stay within their budgets due to unforeseen expenses or changes in market conditions. The document provides several strategies to mitigate these risks, such as creating a contingency fund and regularly reviewing the budget to adjust for any deviations.

The third part of the document focuses on the role of technology in modern accounting. It highlights how software solutions can streamline the accounting process, reduce errors, and provide real-time insights into the company's financial health. The author recommends investing in reliable accounting software and ensuring that the staff is properly trained to use these tools effectively.

Finally, the document concludes with a discussion on the importance of transparency and communication in financial management. It stresses that clear communication with stakeholders, including investors and employees, is crucial for building trust and ensuring the long-term success of the business. The author encourages businesses to be open about their financial performance and to provide regular updates to their stakeholders.